

Golfslag

In de brede stroom van spiritueel leven

Driemaandelijks tijdschrift
Unie Religieuzen van Vlaanderen

17de Jaargang 2023
april - mei - juni **2**

Golfslag

- richt zich tot religieuzen, religieus bewogen mensen en al wie hunkert naar zingeving en spirituele verdieping
- streeft naar een vlotte leesbaarheid voor een zo ruim mogelijk publiek
- wisselt artikels die dieper graven af met korte, luchtige teksten

- bundelt bijdragen over verschillende aspecten van spiritueel leven
- biedt stof voor bezinning en Bijbelse verdieping
- heeft kritische aandacht voor wat er leeft binnen Kerk en maatschappij
- maakt ruimte voor de interreligieuze en levensbeschouwelijke dialoog
- brengt uit het leven gegrepen verhalen en getuigenissen
- bevat boekbesprekingen en bijdragen over religieuze kunst en cultuur

Abonnementen

België en Nederland

Gewoon abonnement	€ 30	Steunabonnement vanaf	€ 35
Missie-abonnement	€ 30	Los nummer	€ 8,5

te storten op

IBAN: BE22 4352 1157 3147

BIC: BIC: KREDBEBB

URV, Vooruitgangstraat 333/bus 4, 1030 Brussel
met vermelding: ... ex. Golfslag + jaar

Abonnementenbeheer

secretariaat@urv.be

INHOUD

- 70 DE BIJBEL, OOK PLAATS VAN GODS AFWEZIGHEID - **Deel 1: Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?** Peter Schmidt
- 79 KUNST IN DE KIJKER – **De Emmaüs-Christus van Rembrandt van Rijn** (Musée Jacquemart-André) Mark Delrue
- 83 VOOR U GELEZEN – **Grijs aan zet** Paula Veestraeten
- 91 POËZIE – **Ogen** Czeslaw Milosz
- 92 OVERIGENS – *De link tussen Europa en natuurvernietiging in Brazilië - Soja - De Cerrado - Van soja naar stikstof - Herstel - Het probleem erkend*
- 95 HET LEVENSCHARISMA VAN PRIESTER-ARBEIDER EGIED VAN BROECKHOVEN – **Deel 2: Leven in vriendschap** Klaas Blijlevens
- 104 **Het vlot loslaten** Hein Stufkens
- 105 **Innerlijke vrijheid** Henri Nouwen
- 106 UIT DE BIJBEL – **Al dan niet 'gemakkelijk'** Bénédicte Lemmeliijn
- 108 LEVEN IN VOLHEID – TIMOTHY RADCLIFFE ALS TOCHTGENOOT – **Deel 2: Een God van heel-wording en barmhartigheid** Eddy Van Waelderan
- 111 CHARLES DE FOUCAULD – EEN RIJK GESCHAKEERDE ROEPING – **Deel 2: Het onderscheidingsproces van een roeping: trappistenmonnik en heremiet in Nazareth** Luc Terlinden
- 121 KANTTEKENINGEN – **Een ster te veel** Guido Caerts
- 124 VENSTER OP DE WERELD – **Zuid-Zuid samenwerking – China in Afrika** Eric Manhaeghe
- 135 **Bij het afscheid van Wilfried Rossel** Guido Caerts

D E BIJBEL, OOK PLAATS VAN GODS AFWEZIGHEID

Deel 1 - *Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?*

Onder de lezers van *Golfslag* zal er wel geen enkele zijn die niet weet dat de hartverscheurende kreet van Jezus op het kruis, 'Eli, Eli, lema sabachthani?', het openingsvers is van psalm 22. We lezen hem in het passieverhaal van Marcus. Mattheüs volgde hier nagenoeg letterlijk de versie van Marcus.¹ Lucas heeft eveneens de psalmkreet in Marcus gelezen, maar heeft hem in zijn eigen passieverhaal niet opgenomen. Hij

¹ Mc 15,34; Mt 27,46

heeft Jezus andere woorden in de mond gelegd, niet van verlatenheid en angst, maar van vergeving en overgave. Zo'n manier van doen wijst erop dat de evangelist Lucas het Marcusevangelie niet als het zorgvuldig verslag van een oog- en oorgetuige las. Indien hij de doodskreet zou beschouwd hebben als letterlijk uit de mond van Jezus opgetekend, dan zou hij zich wel gewacht hebben hem te schrappen en door andere woorden te vervangen! Ook bij Johannes vinden we het citaat uit psalm 22 niet terug, maar weer heel andere woorden.² Tot diep in de 20ste eeuw hebben alle kerkgemeenschappen de kruiswoorden van Jezus voetstoots aanvaard als letterlijk door hem uitgesproken. De traditie heeft ze uit de vier evangeliën gewoon bij elkaar opgeteld, zodat we in totaal aan zeven 'kruiswoorden van Jezus' kwamen. Die vormden in de passietijd een apart voorwerp van gebed en bezinning, en verschillende grote componisten – Schütz, Haydn, Franck... – hebben er heerlijke muziek op geschreven.

THEOLOGISCHE INTERPRETATIE

De opvallende varianten in de evangeliën, ook bij kapitale woorden van Jezus, hebben ons geleidelijk vanaf de 19de eeuw doen inzien dat de evangelisten niet zomaar secretarissen kunnen geweest zijn die letterlijk uit Jezus' mond kopieerden. De historisch-kritische exegese van de laatste twee eeuwen heeft het probleem van de historiciteit traag maar onomkeerbaar grondig gewijzigd, en met overweldigende evidentie aangetoond dat men achter de overgeleverde woorden van Jezus niet zelden meer theologische interpretatie van de evangelisten moet zoeken dan exacte reportage.

Of Jezus aan het kruis überhaupt nog iets gezegd of geroepen heeft, en wat dat dan eventueel zou kunnen geweest zijn, is iets wat we onmogelijk nog ooit kunnen weten. De woorden die de evangelisten hem in de mond leggen, vertolken op de eerste plaats hun kijk op het gebeuren van de kruisiging, hun eigen theologische interpretatie van het gebeuren. Johannes laat Jezus op het kruis nog een laatste opdracht geven aan zijn moeder en de geliefde leerling, en legt hem dan nog woorden in de mond die uitdrukken dat zijn zendingsofdracht volbracht is en de Schrift vervuld. Bij Lucas is de gekruisigde Jezus tot zijn laatste snik nog het beeld van de barmhartige en vergevende God, en sterft hij in totale overgave.

² Zie Lc 23,34.43.46; Joh 19,26-27.28.30.

Het tableau bij Marcus is veel donkerder. Mocht je twee schilders of cineasten het kruisgebeuren laten uitbeelden, de een enkel en alleen op Marcus gebaseerd, de ander enkel en alleen op Lucas, dan kan je ervan op aan dat het coloriet grondig zou verschillen. In het Marcusevangelie (hierin gevolgd door Mattheüs) is Jezus totaal alleen, van alles en iedereen verlaten. Zijn leerlingen hebben hem in de steek gelaten; Petrus heeft hem verloochend; er staan geen vrome vrouwen langs de kruisweg, en onder het kruis niemand, tenzij lasterende voorbijgangers en spottende overheden. Zelfs *allebei* de bandieten beschimpen hem.

Dat laatste is een frappant detail dat prachtig illustreert hoezeer de traditie een geschreven tekst kan overvleugelen en zelfs uitwissen. Het Lucaanse verhaal van de 'goede moordenaar' heeft de christelijke verbeelding en spiritualiteit zodanig beïnvloed dat men de versie van Mattheüs en Marcus daarbij helemaal is gaan vergeten. Bij hen beledigen *beide* gekruisigden Jezus. Lucas is het, die dit detail gewijzigd heeft en er een ontroerend vergevingsverhaal van maakte.³ Of het nu ging om klassikaal onderwijs, om religieuze bezinning rond de passie, of zelfs om het beluisteren van de *Matthäuspasion*, bijna iedereen die ik in die context ontmoette, ook de allermeeeste priesters en religieuzen, ook m'n studenten, heb ik stomverbaasd zien opkijken toen ik hen op dat detail bij Marcus en Mattheüs opmerkzaam maakte.

WAAR WAS GOD OP GOLGOTHA?

Maar laten we terugkeren tot de kreet van psalm 22. Met dit vers vertolkt Marcus prangend de atmosfeer van Jezus' laatste ogenblikken. Is het immers niet wanneer je van alles en iedereen verlaten bent, door iedereen in de steek gelaten en verraden, dat ook het gevoel van godsverlatenheid je kan overspoelen? Want inderdaad: waar was God op Golgotha? Wij hebben uit het gebeuren prachtige kunstwerken geschapen, we hebben de kruisiging gesublimeerd en geësthetiseerd, maar de werkelijkheid was alleen maar rauw, mensonterend, bloederig en smerig. Wij die het niet meemaakten, kunnen achteraf alle mogelijke verklaringen zoeken om daar toch nog een plaats voor God in te ruimen. Zoals trouwens ook Lucas en Johannes al deden.

³ Ik wijs erop dat de parabel van de Verloren Zoon, zo verwant aan de korte episode van de misdadiger op het kruis, ook enkel en alleen bij Lucas voorkomt!

Maar kan de mens zelf die onder de spot van anderen gruwelijk kapotgemaakt wordt, nog een mooie duiding geven? Het is toch niet anders dan de vraag van alle eeuwen daarvoor en daarna? Waar was God in Auschwitz, waar in de aardbeving die 50.000 levens eiste, waar in de school waar een psychopaat onschuldige kinderen komt wegmaaien?

De Hebreeuwse Bijbel is niet weg te denken uit het evangelie. Wie meent dat het Nieuwe Testament een breuk met het Oude betekende, moet echt het dossier grondig herbekijken. Het tegendeel is immers waar, de evangeliën bulken namelijk van oudtestamentische verwijzingen en citaten. Het meest opvallend vinden we het procedé terug in de kindsheidsverhalen van Mattheüs en Lucas, in de Bergrede en in de passieverhalen.

Het voortdurend bedekt of expliciet verwijzen naar de Bijbel is hun manier om uit te drukken dat in Jezus de hele Schrift vervuld werd. Dat is dan ook de eigenlijke reden waarom ik de doodskreet van Jezus hier opriep: wanneer een evangelist als Marcus dit psalmvers in Jezus' mond legt, dan bedoelt hij daarmee te zeggen dat Jezus ook in zijn eigen doodsnood en godsverlatenheid de Schrift heeft vervuld.

DE ANGST VOOR GODS AFWEZIGHEID, OOK IN DE BIJBEL

Doodsnood en het gevoel van godsverlatenheid, de angst voor Gods afwezigheid, lopen ook doorheen de oude Schrift. Het is de reden waarom ik er deze drie bijdragen wil aan wijden. Theologie en spiritualiteit kunnen een zo diepe, menselijke ervaring niet negeren.

In hun pijn en worsteling om de hedendaagse geloofswoestijn die ons omringt, heb ik vele gelovigen, religieuzen ook, horen verzuchten dat het vroeger toch allemaal veel gemakkelijker moet geweest zijn om in God te geloven. Vooral de Bijbel leek hun een soort locus van Gods evidentie. Bijbeltijd verbeeldden zij zich niet zelden als een tijd waarin het godsgeloof vanzelfsprekender was.

Het is dan nog maar de vraag welke lading de vlag van 'godsgeloof' dekt. We staan hier voor die merkwaardige evolutie in de Schrift waarbij de gelijkschakeling van religie en geloof geleidelijk aan problematischer werd. In een volgende bijdrage wil ik daar even dieper op ingaan.

Toegegeven, er is een element van vandaag dat in Bijbeltijd volgens alles wat we over die periode kunnen weten, onbestaande was. Ik bedoel het eigenlijke theoretische atheïsme, de overtuiging dat er doorgewoone geen God is.

Het psalmboek bijvoorbeeld staat wel vol verwijten aan het adres van de 'goddelozen', maar bij nader toezien zijn die goddelozen geen mensen die het bestaan van God loochenen. Zij worden steevast geïdentificeerd als zondaars die zich niets aan de Thora gelegen laten, boosdoeners en onrechtvaardigen die zich schaamteloos verrijken op de rug van de zwakken. Dat wil dus zeggen: de mensen die natuurlijk wel theoretisch het bestaan van God aanvaardden – iets anders lijkt in zo'n antieke cultuur ondenkbaar –, maar zich van zijn woord en wet niets aantrekken. Het zijn diegenen die denken: 'God bekommert zich daar niet om.' Psalm 73 schetst heel treffend het idee van wat de psalmisten met goddelozen bedoelen: *Zij zeggen: hoe zou God er iets van merken, wat weet Hij daarboven ervan? Een bijna identiek beeld van de goddelozen vinden we in Job 21: Zij zeggen tegen God: 'Blijf ver van ons, wij willen niet de wegen volgen die U wijst. Wie is de Ontzagwekkende dat wij Hem zouden eren? Wat baat het ons tot Hem te bidden?'*

ZOALS BIJ DE MYSTICI

Het gevoel van godsverlatenheid in de Bijbel lijkt eerder sterk overeen te komen met wat precies gelovige en intens religieuze mensen kunnen ervaren. Ik denk aan de onzekerheid, de twijfels, de donkere nacht en de godsafwezigheid bij onze mystici, de confrontatie met de onbegrijpelijkheid van God.

De meest intense godservaring gaat in de grote mystieke literatuur bijna onvermijdelijk ook gepaard met de daarmee samenhangende dimensie van afwezigheid, niet-verstaan en duisternis. *De Wolk van niet-weten; de Donkere Nacht* van Johannes a Cruce; Meester Eckhart, en, veel dichterbij ons, Thérèse Martin, Etty Hillesum, de onverwacht Godsdonkere brieven van Mother Teresa ... Ik noem hier slechts enkelen onder de getuigen die de afwezigheidservaring, en de zielennoed die zij meebrengt, verwoord hebben.

Zij blijven voor ons de levende getuigen van die onvermijdelijke dimensie van negatieve theologie, zo pijnlijk in het aanvoelen, maar noodzakelijk in het denken. De negatieve theologie moet immers alle spreken over God in de schaduw vergezellen,

als een gezond correctief op onze steeds weerkerende neiging om God voor onze kar te spannen alsof we hem kunnen gebruiken.

Want voor wie met open ogen in de wereld wil staan, blijven de vragen ons aangaan: Waar is God? Wie is God? Wat is God ...? De hele ons omringende diep geseculariseerde cultuur slingert ons trouwens elke dag die vragen in het gezicht. Ook aan het secularisme wil ik daarom in een volgende bijdrage nog aandacht besteden. Zij is namelijk ook een kind van de Bijbel.

DE PSALMEN

De Bijbelse ervaring van godsafwezigheid treffen we overvloedig aan in de psalmen. Ik wil me daarom hier tot het psalmboek beperken. Datering van psalmen is een heikle onderneming, dat weten alle exegeten van het Oude Testament. Er kunnen erg oude elementen in voorkomen, maar het psalmboek zoals wij het kennen is pas na de Ballingschap gegroeid⁴, en in fasen samengesteld tot de collectie van 150, in vijf boeken ingedeeld, die we nu kennen en gebruiken. Men denkt dat het Boek der Psalmen min of meer in zijn huidige gestalte voltooid moet geweest zijn rond 200 voor Christus. De toeschrijving van alle psalmen aan David en zijn tijd is in elk geval een schromelijk anachronisme.

Erg belangrijk is die kwestie van de datering in onze context misschien niet, maar ik vermeld ze toch, omdat het boek gegroeid is in een tijd waarin Israël als mogendheid niet veel meer betekende, een tijd waarin alle macht en praal sinds lang verzwonden was. Er bestond allang geen koningschap meer, tenzij geïdealiseerd in een toekomstdroom van herstel⁵. Het was een tijd van politieke, militaire, economische en culturele machteloosheid en onderdrukking. Een tijd zonder glorie, daarom levend van de nostalgie naar een tot legende geworden verleden: de schepping als getuige van Gods almacht, de grote daden van JHWH ten tijde van de Exodus, de roem van David, van wiens koninkrijk men ooit de terugkeer verhoopt.

Wanneer de psalmisten verwijzen naar Gods 'grote daden', betreft het bijna altijd die periode, allemaal grote gebeurtenissen die zij niet hebben meegemaakt, en die

⁴ De Babylonische Ballingschap: 586-538 vC.

⁵ Toekomstdroom die notabene onder streng conservatieve zionisten nog altijd niet dood is!

helemaal tot het rijk der legende, ja van de mythe, waren gaan behoren. Men kon er alleen nog van dromen, ze waren geworden tot een projectie in het verleden van de hoop op een betere toekomst. De reële tijd van de psalmen was er een van veel gemis en verlangen.

Ik denk dat een aandachtige lezer of bidder van psalmen niet anders kan dan deze toestand beseffen. Heel speciaal wordt deze stand van zaken duidelijk in het opvallend grote aantal klaag- en smeekpsalmen. Proportioneel vormen die veruit het grootste aantal in het boek. In hoeveel psalmen wordt niet gebeden, geroepen, geschreeuwd om Gods tussenkomst en bijstand? Ik denk trouwens dat dit kenmerk een van de redenen is waarom psalmen, onder hun ouderwetse taal en beeldspraak, nog zo actueel kunnen ervaren en gebeden worden, waarom wij ze zo makkelijk op ons eigen leven en tijd kunnen leggen. Wie ziet hierin trouwens niet een spiegel van onze eigen werkelijkheidservaring?

Etienne Charpentier verwoordde het ooit zo treffend: 'Al onze menselijke kreten, het lied van bewondering voor de natuur of de menselijke liefde, de angst tegenover het lijden en de dood, de verplettering door de maatschappij, de opstandigheid tegenover de absurditeit van de wereld of het zwijgen van God, alle mensenkretten – onze kretten! – vinden we hier terug: we kunnen ze zelfs uitspreken als *Woord van God*.'

Psalm 22 biedt ons, omdat hij door de evangelist in Jezus' mond gelegd werd, wel het bekendste voorbeeld, maar de klacht duikt frequent op in het psalmgebed. Als vraag: *God, waarom? ... Waartoe? ... Waar blijf je? ... Hoelang nog? Zo in psalm 13: Hoelang nog, Heer? Vergeet Gij mij geheel? Hoelang nog blijft Gij uw gelaat voor mij verbergen? Hoelang nog moet mijn ziel die smart verduren, mijn hart verdrietig zijn dag in dag uit? ... Ach, luister toch, verhoor mij, Heer mijn God!* Of in psalm 44: *Sta op, Heer, blijf niet langer slapen, ontwaak, verstoot ons niet voorgoed! Waarom verbergt Gij uw gelaat voor ons? Ziet Gij ons leed en onze kwelling niet?* Of psalm 88: *Heer mijn God, ik roep u elke dag, elke nacht weer kom ik bij u klagen. Laat mijn bede doordringen tot U, luister naar mijn dringend roepen.* Het zijn maar enkele representatieve voorbeelden van een terugkerend thema.

God was voor de psalmisten en de psalmbidders evenmin waarneembaar als vandaag. Daarom blijven psalmen, wanneer we ze decanteren van hun antieke levenssituatie, ons ook zo nabij.

NOOD AAN GODS HULP WANNEER HET MISGAAT

De motieven waarom men klaagt over Gods afwezigheid en hem smeekt om toch eindelijk eens of minstens zijn gelaat te tonen, zijn eveneens van alle tijden. Niemand schreeuwt om God wanneer het goed gaat. En ook daar tonen de psalmen hun universele menselijkheid. Wanneer de klacht om de bidder zelf draait, dan hangt dat heel vaak samen met ziekte en angst om te sterven. Zie bijvoorbeeld de psalmen 6, 88 en 102. Aangezien ziekte in de regel verklaard werd als gevolg van schuld en dus als een straf van God, voegt zich bij die klacht ook de gewetensnood en de bede om vergeving, zoal niet een onschuldbetuiging of schuldbelijdenis. Heel vaak gaat de klacht over ziekte of over onheil gepaard met een klacht over spot van tegenstanders, en ook over het in de steek gelaten worden, zelfs door vrienden.

Enorm talrijk, en voor ons vandaag toch wat verbazingwekkend, is het inroepen van Gods hulp tegenover de vijanden en de belagers. Zie bijvoorbeeld de psalmen 7, 22, 80. Het lijkt wel of de psalmen met een vijandencomplex opgezadeld zitten. Men heeft dat in verband gebracht met het diepe trauma over de Babylonische Ballingschap en het verlies van onafhankelijkheid dat daarna permanent zou blijven. Maar ook de individuele belager, de vervolger of tegenstander voor het gerecht duiken steeds weer op als motieven om Gods hulp in te roepen en te klagen over zijn afwezigheid. Het mensbeeld dat uit de psalmen tevoorschijn komt is er alleszins een van een sterk besef van *'homo homini lupus'*. Het weerspiegelt mijns inziens de hardheid en wreedheid van de toenmalige samenleving, een aspect dat we bij ons ook doorheen de hele middeleeuwen en tot de 17de eeuw in alle lagen van de bevolking kunnen bespeuren.

Het motief van de klacht tegen de vijand illustreert tevens het ongecomplexeerde en realistische karakter van de psalmen: de psalmisten spreken zonder terughoudendheid hun afkeer, angst, ja haat voor anderen uit, en hun verlangen naar vergelding en wraak, waarvoor ze dringend Gods bijstand inroepen. Op dat punt verschillen psalmen zeer duidelijk van Jezus' houding in de evangeliën, en eigenlijk van het hele Nieuwe Testament.

Het is de reden geworden waarom na Vaticanum II, toen men het getijdengebied in de volkstaal ging lezen en dus ging begrijpen wat er feitelijk geschreven stond, men een heel aantal verzen geschrapt heeft, omdat zij voor christenen eigenlijk niet meer

'bidbaar' zijn. Ik denk aan psalm 58 of de slotverzen van de bekende psalm 137. Misschien herkennen we hier toch ook nog gemoedsbewegingen en reacties in onszelf die we niet meer durven uiten of verwoorden, maar die diep in ons huizen en ook in dat opzicht de psalmen zo herkenbaar maken?

De kreet van Jezus, openingswoord van psalm 22, suggereert dat Jezus ook op dat punt de Schrift vervulde. Uitgeleverd aan vijanden, onrechtvaardig vervolgd en veroordeeld, in de volle donkerte van uiterste eenzaamheid gestort, lijkt hij op het kruis de hele geschiedenis van Israël in zijn persoon op dat uiterste moment samen te ballen. Toch is het in zekere zin niet meer dan een universele menselijke ervaring, een die in alle culturen en religies voorkomt.

Daarom, als het werkelijk over Schriftvervulling gaat, moet er meer aan de hand zijn. Ik denk dat het zo is, en in de volgende twee bijdragen zou ik daarom twee aspecten van Godsafwezigheid en -verlatenheid willen belichten, die heel karakteristiek zijn voor de specifieke kijk van de Bijbel op God en die in zekere zin het altijd weer ontsnappen van God aan elke greep of zekerheid impliceren. Ik heb het over Gods onbruikbaarheid en zijn transcendentie, twee aspecten waarin Jezus absoluut op Golgotha de Schrift vervuld heeft.

De Bijbel zelf heeft in zijn lange evolutie de onkenbaarheid en onbereikbaarheid van God tot een essentieel theologisch thema gemaakt, en daardoor de niet te overschatten betekenis van de incarnatie voorbereid.

Peter SCHMIDT

DE EMMAÛS-CHRISTUS VAN REMBRANDT VAN RIJN in Musée Jacquemart-André (Parijs)

De eucharistie is een wezenlijk thema in de christelijke kunst. In de romaanse en tot laat in de gotische kunst bleef het Laatste Avondmaal het geliefde onderwerp. De Emmaüsprent kwam pas later meer aan bod met grootmeesters als Caravaggio en Rembrandt als hoogtepunt. Rembrandt heeft nooit een Laatste Avondmaal geschilderd. Het Emmaüs-verhaal daarentegen heeft hij wel een tiental maal verbeeld. Hij onderzocht de mogelijkheden om de drie genodigden stijlvol aan tafel te plaatsen. Zo bevindt Christus zich viermaal aan tafel gezeten tussen beide leerlingen, eenmaal rechtopstaand tussen hen, tweemaal rechtop gezeten, eenmaal in profiel op de rand van de stoel, vertrekkensklaar.

Het bekendste Emmaüs-doek hangt vandaag in het Louvre. Het mysterie van het gedeelde brood en van de opgestane Christus die een immense goedheid uitstraalt, wordt er in al zijn volheid uitgedrukt. Twintig jaar eerder – Rembrandt was toen 22 – schilderde hij zijn eerste versie van hetzelfde verhaal. Het doek, dat in het Parijse Musée Jacquemart-André wordt bewaard, is een meesterwerk van clair-obscur en van een totaal andere toonaard dan dat in het Louvre.

HET SCHAMELE INTERIEUR

Rembrandt toont een interieur van uiterste eenvoud. Een plankenmuur zoals in de boerenhuizen in Nederland. De kledij van de Emmaüsganger is van een bijna miserabele armoede. Met ontblote borst, gekleed als een landloper, maakt deze discipel een schamele indruk. Wellicht is Rembrandt schatplichtig aan de unieke kijk van Caravaggio op mensen aan de rand van de maatschappij of die aan lager wal zijn geraakt. Caravaggio heeft de Emmaüsgangers voorgesteld als dompelaars met gezichten die hij zag in de straten van Rome. Hij plaatste de Christusfiguur liefst te midden van arme en kleine lieden. Ook de Emmaüsleerling in het Musée Jacquemart-André lijkt een proletariër. Met zijn geopend, slordig hemd, zijn onverzorgde baard wordt hij een soort antiheld, ver van alle opsmuk en brio. Boven zijn hoofd hangt een jagerstas. Verder zien we op de tafel een aarden bord, een mes dat bijna van het tafelkleed glijdt, een nauwelijks herkenbaar gerecht en een kostbare beker. Deze gouden kelk getuigt van Rembrandts liefde voor luxe die hij levenslang, zelfs geruïneerd, nog obsessieel, behield.

DE PERSONAGES

In dit doek schijnt een gouden glans van avondlicht, als licht dat naar honing smaakt. Het symboliseert: *Blijf bij ons, want het is bijna avond en de dag loopt ten einde.* (Lc 24, 29) Licht en donker scheiden de twee leerlingen. Beiden zijn gevangen in verbijstering. Het gouden licht belicht de ene, het nachtelijke duister verbergt de andere. Een Emmaüsganger zit aan tafel, de andere, nauwelijks zichtbaar, viel vol schrik van zijn stoel en verloor zijn plaats aan de dis. Toch zijn zij onzegbaar verenigd door het licht van Christus' aanwezigheid en door de nacht van zijn verdwijning.

Aan de rechterzijde overheerst het licht, aan de linkerzijde is de nacht de dominante aanwezige. In dit beeld concerteren licht en schaduw met elkaar. Ook wij, beschou-

wers van dit doek, delen in dit verblindend schitterend licht en herkennen de nacht die wij in ons hart meedragen.

Christus, in een klassiek profiel, draagt halflange haren. Het glanzend zwarte baardje is in twee punten gescheiden. Op het moment van het breken van het brood, staat hij op het punt opnieuw te verdwijnen. De lichtbron staat achter hem. Het tegenlicht tekent het silhouet van Christus scherp af op helverlichte achtergrond, als in Chinese schaduw. Rembrandt accentueert hiermee het ietwat spookachtige aspect van Jezus' silhouet. Hij staat er wel, maar vertrekkenklaar. *Maar Hij werd onttrokken aan hun blik.* (Lc 24, 31) Het magische effect van tegenlicht toont Christus, tegelijk aanwezig en afwezig.

De Emmaüsdiscipel staat in het volle licht, beschenen door een verborgen lichtbron in Jezus' buurt. Hij kan zonder twijfel het gezicht van Jezus aanschouwen. In een schrikkend gebaar van verbijstering, accentueert zijn handgebaar de plek van zijn hart. *Brandde ons hart niet toen Hij onderweg met ons sprak en de Schriften voor ons ontsloot?* (Lc 24, 32) *Waarom deze uitspraak?* Hadden zij Hem reeds onderweg herkend aan de klank van zijn stem? Door hun de Schrift te ontsluiten had Hij hen wellicht zijn paaskracht onthuld die zij tot heden niet hadden vermoed. Hij was niet opnieuw kenbaar op de wijze zoals zij Hem tijdens zijn aards verblijf hadden gekend. Hij werd herkenbaar op onverwacht nieuwe wijze, geopend op de toekomst. Geen herhaling van wat was, maar herontdekking van wat komt. Wat hebben de Emmaüsgangers gezien? Rembrandt toont ons hier niet wat zij hebben gezien, maar hoe ze Hem hebben gezien.

De man kijkt niet eerst naar het gezicht van de Godmens, maar naar de handen die het brood breken, zoals het evangelie getuigt. *Toen Hij met hen aan tafel aanlag, nam Hij het brood, sprak het zegengebed uit en gaf het hun.* (Lc 24, 30) In dit gebaar herkent hij het mysterie van Christus' aanwezigheid. Deze Emmaüsganger, helemaal ondersteboven door de ontmoeting met de opgestane Christus, deinst achterover, opgeschrikt door het schaduwbeeld van hem die op het punt staat opnieuw te verdwijnen. De beker is net niet omgestoten door het bruuske, onthutste gebaar waarmee de Emmaüsganger oog in oog met Christus achterover wijkt.

De andere leerling links is van zijn stoel gevallen, van het verschieten. De omgestoten stoel, nauwelijks zichtbaar, de beker die wankelt, het mes uit evenwicht ... zijn aanwijzingen van de trance die de leerlingen heeft aangegrepen.

De meesteres des huizes helemaal links op de achtergrond vervult nederig de huishoudelijke taken. Zij is nauwelijks zichtbaar en tekent zich af als in contrapunt op eenzelfde wijze als Christus. Zij buigt voorover in contrast met Jezus die achterover neigt aan de overkant.

CLAIR-OBSCUR

Voor dit Emmaüstafereel maakte Rembrandt op verrassende wijze gebruik van clair-obscur. In dit kleine meesterwerk zijn schaduw en licht gelijk verdeeld. Schouwend naar dit beeld worden wij tegelijk één met het licht van Christus en met de nacht van de lijdende dienaar. *Moest de Messias al dat lijden niet ondergaan om zijn glorie binnen te gaan?* (Lc 24, 26) Terwijl Jezus op het voorplan, onherkenbaar, onzichtbaar, in het duister blijft, straalt Hij een bovennatuurlijk licht uit dat de Emmaüsgangers helemaal verrast. Dit licht is zowel natuurlijk als spiritueel. Een licht dat samenbrengt en scheidt. Op geniale wijze verbergt het Jezus' gezicht om Hem met des te meer kracht aanwezig te stellen.

Het lichteffect laat een verblindende, betoverende indruk na. Het is de perfecte uitvoering van een trend die op dat ogenblik furore maakte. Caravaggio had kort voor Rembrandt het schuin invallend licht, het clair-obscur-effect, reeds toegepast. Rembrandt was in de ban van het Caravaggisme. Waardoor hij reeds in zijn eerste Emmaüstafereel brak met de klassieke voorstelling van dit verhaal.

SLOT

Onder de Bijbelse thema's bekleedt de Emmaüsmaaltijd een voorname plaats. Van alle verschijningsverhalen bevat dit het meest duidelijk een boodschap en een missie. Deze Christus laat niet enkel weten dat Hij de dood doorstaan heeft. Hij beklemtoont dat zijn sterven geen mislukking en einde was, maar een belofte, het begin van een nieuwe wijze van aanwezigheid onder de mensen. In deze Christus straalt een kracht van ontleding – van *kenosis* – die Hem plaatst boven de wisselvalligheden van de zichtbaarheid. Het Emmaüsverhaal spreekt van zending. *Zij stonden op en gingen meteen terug naar Jeruzalem, waar ze de elf en de anderen aantreffen.* (Lc 24, 33)

Mark DELRUE

GRIJS AAN ZET

Op de cover van het maartnummer van *Amnesty International Vlaanderen*¹, onder de titel *Grijs aan zet*, prijkt een dame van een zekere leeftijd op een elektrische step aan zee, op de dijk. Een charmante foto. De lectuur van het bijhorende artikel in de rubriek *Ouderenrechten* leert dat voor een regionaal project verhalen werden opgetekend in woonzorgcentra, serviceflats, bij mensen thuis, in dorpsrestaurants en tijdens bijeenkomsten van ouderen. Tien ervan werden opgenomen in *Grijs aan zet*, aangevuld met de mening en het advies van achttien experts: gerontologen, advocaten, rechters, hoogleers, professionals in de ouderenzorg en onderzoekers in de mensenrechten.

¹ Jaargang 50 nr. 1

Wat plaatselijk begon in Midden- en Zuidwest-Vlaanderen (MZW), resulteerde in een drieluik: enerzijds praatessies, lezingen en panelgesprekken, aangevuld met een boek en een theaterproject De Generatie. Omdat het boek me eerder als een soort wetenschappelijk onderzoek voorkwam, stootte ik – grasduinend in artikels en op websites – op een heel arsenaal van beschouwingen die met ouder worden te maken hebben. Laat dit boek nu, anders dan gebruikelijk bij een presentatie in ‘Voor u gelezen’, de aanleiding zijn om vanuit diverse invalshoeken te reflecteren op leeftijd en ouderdom, op graag oud worden maar liever niet oud willen zijn ...

GRUIS AAN ZET

Eind 2021 ging dit project rond de rechten van ouderen van start onder impuls van Nathalie Van Leuven, voorzitter van Avansa² MZW, die voor de redactie van het boek instond. Corona was de directe aanleiding. Drie organisaties sloegen de handen in elkaar: Avansa, het Bataljong³ en Amnesty met het oog op een gelaagde sensibilisatie bij bewoners, middenvelders en politici om uiteindelijk lokaal en nationaal aanbevelingen te kunnen verankeren. De onderliggende insteek was het feit dat ouderen aangetast worden in hun waardigheid naarmate de afhankelijkheid toeneemt. De verhalen in het boek gaan dan ook veel verder dan corona.

HET BOEK

Ongeveer alle getuigenissen in *Grijs aan zet* draaien om het feit dat er minder ge-

luisterd wordt naar ouderen, dat hen beslissingen uit handen worden genomen en dat volwaardig deelnemen aan het maatschappelijk leven steeds moeilijker wordt. *We spuien tal van stereotypen, vooroordelen, verkleinwoorden ... die beletten dat oudere volwassenen au sérieux worden genomen. Dit ageïsme⁴ is als een sluimerend gif aanwezig en zorgt ervoor dat ouderen er zelden nog echt bij horen en zelden vertegenwoordigd zijn daar waar beslissingen (over hen) genomen worden. Ook de voortschrijdende efficiëntie en digitalisering, waarbij dikwijls over het hoofd wordt gezien dat ook ouderen deel uitmaken van onze samenleving en niet met computers zijn opgegroeid, zorgen voor een enorme eenzaamheid.*

De verhalen bestrijken een breed veld aan thema's. Van onmenselijk afscheid tijdens de coronacrisis tot nieuwe vormen van woonzorg. Afgesneden zijn van de

² Avansa, het vroegere *Vormingplus*: 13 pluralistische sociaal-culturele organisaties in evenveel regio's in Vlaanderen en Brussel

³ Een compagnie van jonge theatermakers en spelers opgericht in 2015 in Kortrijk.

⁴ Uitspreken als (het Engelse) age-ïsme: een sociale constructie die de ouderen systematisch op een stereotype en negatieve manier portretteert.

buitenwereld, verdriet om eenzaamheid, betutteling, vroegtijdige afdanking, ontoereikend pensioen, zorgvolmacht, bewindvoering, machteloosheid, mantelzorg, dementie, senioren met een handicap, openbaar vervoer, ... het passeert allemaal de revue. Het ene verhaal is al schrijnender dan het andere, al klinken er gelukkig ook positieve noten. Ouder worden, dat is een proces in loslaten. En het vraagt verdorie forse inspanningen om ook de schoonheid van het ouder worden te blijven zien.

De bevindingen en aanbevelingen van de experts wisselen af met de getuigenissen, en zijn bedoeld om in een verstaanbare wetenschappelijke bijdrage vanuit de diverse disciplines een antwoord te geven op de vraag wat en hoe het beter kan. Jammer dat die stukken zich als saai en droge materie door het relaas van de ouderen slingeren en niet echt aangenaam om lezen zijn. Het resultaat is een soort naslagwerk in erg verschillende schrijfstijlen.

DE THEATERVOORSTELLING

De persoonlijke ingrediënten uit de interviews van *Grijs aan zet* vormen de sprankels van de voorstelling die *Bataljong* heeft gebrouwen onder leiding van theatermaker Arne De Jaegere. Na de première op 30 maart 2023 in Kortrijk is het toneelstuk op tournee in de regio

en elders in Vlaanderen. *Ons werk is onszelf zo overbodig mogelijk maken*, zegt De Jaegere, en ervoor zorgen dat we zo goed mogelijk surfen op de energie en gedachten en hersenspinsels van de mensen. Werken van onderuit en de mensen zelf een stem geven met verbinding als sleutelwoord. Ze noemen ons de oudjes. *De Stille Generatie. De Vooroorlogse Generatie. De Protestgeneratie. De Generatie X. Sommigen spreken zelfs van de Verloren Generatie. Eén ding is zeker: de Stille Generatie heeft lang genoeg gezwegen. Vandaag verenigen wij ons en nemen wij het woord. Vanaf nu zal niets nog hetzelfde zijn. Dit is de eerste dag van de rest van ons leven. Vandaag voor morgen. Nu voor later.*

De jongste van ons is 65, de oudste 90. Wij vertellen u onze verhalen. Verhalen over loslaten en vastklampen. Over groeien en ineenkrimpen. Over boeien en vleugels. Over zijn en niet helemaal meer kunnen.

Theater is spanning, is verbeelding en gevoel. Het gaat om weerstand overwinnen, om overgave, een soort inzicht dat het geheel het individuele kan overstijgen.

AMNESTY

Het particuliere overtreffen, dat doet Amnesty in zijn open brief aan minister

De Croo (28-03-2023) waarin ze van de premier actie en betrokkenheid eisen rond de internationale mensenrechten van ouderen. Ageïsme ligt aan de basis van vele mensenrechtenschendingen. Intussen tekenden al meer dan 15.000 mensen de petitie voor een ouderenrechtenverdrag. *Doordat een duidelijke internationale mensenrechtelijke bescherming tegen ageïsme en specifieke leeftijdsdiscriminatie ontbreekt, krijgen die thema's minder aandacht en is er onvoldoende toezicht. Een internationaal verdrag voor de mensenrechten van ouderen kan dit veranderen.*

REBELS

Opmerkelijk is het bijna parallelle circuit van *Rebels*, een boek én een film met dezelfde titel. Het boek van Ann Peuteman verscheen in augustus 2022. De documentaire film van regisseur Brecht Vanhoenacker en de auteur (in samenwerking met Knack en Okra) is te zien sinds november. Peuteman is journaliste bij Knack en verdiept zich al jaren in het leven van ouderen. Haar interesse en engagement overstijgen intussen de journalistiek. Het is een beetje haar levenswerk aan het worden. Verontwaardiging drijft haar. Ze schreef o.m. *Grijsgedraaid – Waarom we bang moeten zijn om oud te worden* (2019) en *Verplant – Waarom het heerlijk wonen kan zijn in het woonzorgcentrum* (2020). Ook het

nawoord: *Durf te dromen in Grijs aan zet* is van haar hand.

Thema van het boek en van de film is het verzet van 75-plussers. Een meer gespecificeerde leeftijdsgroep dus dan in *Grijs aan zet* en het bijhorende theaterstuk. Peuteman heeft aan iedereen dezelfde vraag gesteld: *Wat is voor jou het moeilijkst bij het ouder worden om te kunnen blijven wie je bent? We stellen te weinig of de verkeerde vragen aan ouderen,* zegt ze. *We focussen heel hard, en vaak terecht, op het comfort: heb je geen pijn? Is het warm genoeg? Heb je dorst? Maar de volgende vragen vergeten we: is er iets wat je nog met je leven wil doen? Wat wil je zelf? Daarvoor is een cultuuromslag nodig. Niet alleen in de woonzorgcentra, maar in de hele samenleving.*

De 75-plussers ergeren zich te pletter aan de manier waarop hun generatie wordt voorgesteld, behandeld en genegeerd. 'Genoeg', zeggen de twaalf rebellen, 'wij pikken dit niet langer.' Elk op hun eigen manier verzetten ze zich tegen betutteling, doen ze er alles aan om gehoord te worden en vertikken ze het om oud te worden.

De auteur en de regisseur laten twaalf mensen met diverse achtergronden ongecensureerd hun zegje doen, van een mensenrechtenactiviste tot een poetshulp. Er zitten ook enkele mensen met een mi-

gratieachtergrond tussen voor wie zelfstandig oud worden in een vreemd land nog een grotere uitdaging is. *Het gaat over wat ze willen, over wat ze wel nog kunnen en waarover ze nog dromen. Alle 'soorten' ouderen komen aan het woord. De alleenwonende, de samenwonende (met of zonder zorgbehoevende partner), de serviceflatbewoner of de bewoner van een woonzorgcentrum, allemaal vertellen ze dat ze meer zijn dan alleen maar oud.*

Dat is persoonlijk ook mijn eigen angst, zegt Peuteman, dat er weinig ruimte zal zijn om te blijven wie je bent. Datgene te blijven doen wat het leven echt de moeite maakt. Of dat ik niet meer kan bijdragen aan de samenleving. Ik schrijf columns en opiniestukken en ik hoop dat ik mijn mening ook als ik oud ben zal kunnen blijven delen.

BEPAAAL JE VERHAAL

Op 30 maart verscheen in *De Standaard* een artikel van Veerle Beel onder de titel: *Ik wil zelf beslissen wat ik eet, wanneer ik opsta en wat ik doe.* In het gesprek met de actieve 71-jarige Kathleen Bevernage lees je dat ze vrijwilliger is bij de *Vlaamse Ouderenraad*, die recent met de campagne *Bepaal je eigen verhaal*⁵ een oproep lanceerde bij leeftijdsgenoten: wat

vinden die van de huidige ouderenzorg? En hoe moet die hertekend worden om tegemoet te komen aan hun wensen? Op de website kunnen mensen individueel of vanuit verenigingen, raden, lokale dienstencentra of besturen concrete ideeën aanreiken om de verandering in gang te zetten. De oproep loopt nog tot september. Er kwamen al meer dan 2.200 antwoorden binnen.

Aan de hand van die standpunten en verhalen zal het debat worden aangegaan met professionals en spraakmakende stemmen in de zorg. Tijdens *De grote debatdag* op 26 oktober 2023 worden de signalen en inzichten dan samengebracht: grote uitdagingen en struikelblokken zullen aan de oppervlakte komen. Op die manier kunnen kapstukken voor een toekomstige visie worden vormgegeven en vertaald in welomschreven beleidsvoorstellen, met het oog op de verkiezingen van 2024. De campagne geeft aan ouderen een megafoon!

FLAT AGING

Er roert dus heel wat in de wereld van *Grijs aan zet*. Maar het cijfer van onze leeftijd komt niet noodzakelijk overeen met hoe we ons voelen! Steeds meer mensen laten zich niet definiëren door het getal op hun paspoort. We worden

⁵ www.bepaaljeverhaal.be en www.vlaamse-ouderenraad.be

ouder en blijven langer gezond. De ouderen van vandaag hebben een vitaliteit en levenslust die onvergelijkbaar is met eerdere generaties die de 'winter van hun bestaan' veel ingetogener besteedden. Ze willen bewijzen dat de tweede levenshelft niet fundamenteel van de eerste hoeft te verschillen, schrijft Sarah Meuleman in haar column.⁶ (...) Met andere woorden: jeugd hoort niet langer bij een getal, maar is een universele instelling. Je kunt jeugdig blijven tot je honderdste of een leven lang geen moment jeugdig zijn geweest.

De kloof tussen onze biologische en psychologische leeftijd wordt groter, zegt trendwatcher en futuroloog Bert Van Thilborgh. *Leeftijd is iets vloeibaars geworden. Flat aging* noemen we dat: we houden ons aan de leeftijd die op dat moment ideaal aanvoelt. Het lijkt wel of we de eeuwige jeugd nastreven. De *antiaging cosmetica* en de groeiende populariteit van *plastische ingrepen* zijn daar een duidelijk voorbeeld van, maar ook veel gezondheidstrends sluiten aan bij deze verschuiving. *Gezonde voeding, sport, zelfontplooiing!* We passen onze levensstijl aan om zo lang mogelijk fit te blijven, nog volgens Van Thilborgh.

En dan krijg je artikels met een titel als:

Zijn vijftigers de nieuwe dertigers? Steeds meer mensen doen aan 'flat aging'⁷. Of Waarom voel ik me zoveel jonger dan ik echt ben?⁸ Jezelf jonger inschatten kan volgens Deense onderzoekers ook een vorm van optimisme zijn, schrijft Valerie Droeven. *Je kijkt naar je leven en ziet nog veel productieve jaren voor je liggen. Je voelt je nog lang niet afgeschreven. De toekomst is geen lange hal van gesloten deuren. Het is geen vorm van ontkenning, het is positief in het leven staan.* In hun hoofd stoppen mensen met verouderen.

EEUWIG HOUDBAAR

Die verjongingsmentaliteit vinden we terug bij verouderingsexperte Andrea Maier. Als internist en hoogleraar veroudering aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en de Universiteit van Melbourne, zoekt ze naar behandelingen tegen veroudering. Ze maakt haarfijn duidelijk wat we zélf moeten doen om de statistiek te ontstijgen en straks 120 jaar te worden, of nog veel ouder. Ze schreef het boek *Eeuwig houdbaar – De ongekende toekomst van ons lichaam* (2017). Uit onderzoek blijkt dat cellen van muizen gereset kunnen worden. Ook bij mensen kan veroudering worden teruggedraaid. Volgens Maier is het over vijf jaar misschien al mogelijk om de biologische klok maar liefst vijftien jaar

⁶ Sarah Meuleman, Column Tegenwoordige tijd in *De Standaard* 22-05-2022

⁷ Fleur De Backer in *Goed Gevoel*, 20-03-2023

⁸ Valerie Droeven in *De Standaard* (DS2) 23-03-2023

terug te draaien. Maar ze waarschuwt alvast dat de leefstijl zwaar doorweegt. *Het belangrijkste vind ik hierbij dat het gaat om het verlengen van de gezonde levensduur en niet om het verlengen van de levensduur op zich. Je wil het zorgstelsel juist ontlasten,* zegt de experte.

Maar meteen duiken er ethische dilemma's op, vindt futurist Peter Joosten. Hij denkt aan overbevolking en aan gezondheidsongelijkheid. *De aarde kan ons huidige aantal inwoners, op de manier waarop we nu leven, al niet goed aan. En arme mensen leven gemiddeld minder lang dan rijkere mensen. Het risico bestaat dat, als dit soort middelen⁹ commercieel beschikbaar zijn, vooral mensen die het kunnen en willen betalen het gaan gebruiken.'*

KWETSBAARHEID

Wat mij opvalt in heel deze rebelse wereld van ouderenverzet, jeugdcultuur en mensen die niet op hun leeftijd willen aangesproken worden, is het begrip maakbaarheid: alsof we alles zelf in handen hebben ... Waardoor broosheid en zingeving naar de marge dreigen verschoven te worden. Het is natuurlijk prima dat senioren partner zijn in het maatschappelijk debat en een waardevolle bijdrage leveren aan het beleid, maar duwen we

daarmee de kwetsbaarheid van ouder worden niet bewust van ons af?

An Haekens is hoofdgeneesheer psychiater bij de Alexianen Zorggroep in Tienen. In 2021 kreeg ze de Spirituele Prijs Zorg. Ze is sterk begaan met hoe ouderen zingeving invullen. Ze noemt het een *levenslang proces: oud zijn en de zin in het leven bewaren*. Met het ouder worden ga je bepaalde zaken herwaarderen en ontdekken wat er echt toe doet. *Bij ouderen drukken verlieservaringen meer en meer een stempel op de levensvragen. Het gaat dan om verlies in al zijn facetten: verlies van een partner, van vrienden of zelfs kinderen. Maar ook om de vervanging van toekomstperspectief, het loslaten van een deel van je identiteit wanneer je op pensioen gaat, de achteruitgang van je lichaam ... Je rouwt om de zaken die niet meer mogelijk zijn. De kunst is om zin te blijven vinden in kleine en alledaagse momenten.*

Sommige ouderen worden echter geconfronteerd met levensmoeheid, zegt Haekens. *Kopzorgen kunnen ertoe leiden dat ouderen niet meer tot zin komen. Hun leven zoals het nu is, dat willen ze niet meer. Ook psychiatrische aandoeningen als een depressie of een angststoornis kunnen ervoor zorgen dat ouderen geen zin meer hebben in het leven. Dan komt*

⁹ Medicijnen die ons jonger maken

het eropaan om nabij te zijn, te zoeken naar de noden van die persoon, te weten waar nu precies het pijnpunt zit. *Gezien en gehoord worden is een essentiële menselijke behoefte. We hebben iemand nodig die aandachtig luistert en die het lijden samen wil dragen.*¹⁰

Haekens ziet, zeker na corona, een verschuiving in de ouderenzorg: geen grote centra meer, maar zorgzame buurten en woonzorgzones op maat. Geen medisch model waarin symptoombestrijding en medicalisering centraal staan, maar een *nieuwe kijk op gezondheid*, namelijk die van *positieve gezondheid*, waar er aandacht is voor het psychisch welzijn van ouderen. Een omslag van *zorgkwaliteit, hoofdzakelijk gericht op lichamelijk welbevinden naar meer levenskwaliteit, in een bredere visie op leven en wonen. Zo lang mogelijk thuis en daarna niet noodzakelijk in een kamer met zicht op bed en toilet.*¹¹ *Kijken naar wat wel kan, zoeken naar wat ouderen te vertellen hebben en ten slotte stilstaan bij wat je van hen kan leren. De transitie is ingezet!*¹²

Dat ouderdom en kwetsbaarheid niet noodzakelijk synoniem zijn van zwakte, is een stelling die de Nederlandse theoloog-therapeut Jean-Jacques Suurmond jaren geleden al met vuur verdedigde. Suurmond ziet zelfs een profetische rol weggelegd voor de ouder wordende mens. Hij of zij *herinnert de mensheid aan haar fundamentele kwetsbaarheid. Besef daarvan is de voorwaarde voor een menselijke omgang met elkaar. Juist onze kwetsbaarheid maakt empathie en liefde mogelijk, nabijheid en mededogen, warmte en betrokkenheid. Ouderen zijn in hun kwetsbaarheid gezonden die profetisch de wereld blijven herinneren aan wat ware menselijkheid is.*

Als we de spirituele kans grijpen die in ouderdom verscholen ligt, kan men naast *alles wordt minder* tegelijkertijd zeggen: *ten diepste wordt alles meer dan ooit.*¹³

Paula VEESTRAETEN

Grijs aan zet

Arne De Jaegere, Maarten Vanhee,

Nathalie Van Leuven (red.)

Maklu, 2023

¹⁰ <http://kopzorgen.be>

¹¹ In gesprek met Dirk Lips, directeur van Curando Ruiselede, op 08-06-2022

¹² <http://kopzorgen.be>

¹³ Jean-Jacques Suurmond, *Meer geluk dan grijsheid – Spiritualiteit van de ouderdom*, Meinema

*Geachte ogen van me, het gaat niet best met jullie.
Ik krijg van jullie geen scherpe tekening,
en als er een kleur is, dan is hij wazig.
En jullie waren een meute koninklijke jachthonden,
waarmee ik vroeger uittrok in de ochtend.
Trefzekere ogen van me, veel hebben jullie gezien,
landen en steden, eilanden en oceanen.
Samen begroetten we machtige zonsopgangen
wanneer de weidsheid opriep over de paden
te rennen, nog wat vochtig van de dauw.
Nu is wat jullie zagen verborgen in mij
en geworden tot herinnering of droom.
Langzaam trek ik weg van de kermis van de wereld
en merk bij mezelf iets als afkeer op,
van de apenpakken, het kabaal, het tromgeroffel.
Wat een opluchting. Alleen gebleven, met mijn beschouwen
van de principiële gelijkheid van de mensen
en het kleine zaadje van hun verschil.
Zonder ogen, starend naar één licht punt,
dat zich uitbreidt en mij omvangt.*

*Czeslaw MILOSZ
(Vertaling: Gerard Rash)*

De link tussen Europa en natuurvernietiging in Brazilië

In 2021 hebben we in *Venster op de wereld*¹ kennisgemaakt met Luc Vankrunkelsven (°1956), norbertijn buiten de muren en geëngageerd in WERVEL, een vzw die opkomt voor een rechtvaardige en verantwoorde landbouw. Al in zijn jeugd had hij een meer dan gewone belangstelling voor Brazilië. Voorjaar 2022 trok hij er voor de 25ste keer naartoe. Hij had er onder meer ontmoetingen met sociale bewegingen, universiteiten en hogescholen die ecologische landbouwprojecten ondersteunen. In het boek *Vernietiging en herstel*² dat hij naar aanleiding van zijn reis publiceerde, benadrukt Vankrunkelsven de link tussen de schade die wordt aangericht in enorme natuurgebieden in Brazilië en grootschalige landbouw in Europa. Ook onze voedingspatronen blijven niet buiten schot. Wij eten met name te veel vlees en producten die voortkomen uit de veestapel: 2/3de van onze eiwitten is van dierlijke oorsprong, 1/3de is plantaardig. Dat is niet alleen ongezond voor onszelf, maar ook voor de planeet. De verhouding zou net omgekeerd moeten zijn: 1/3de dierlijke eiwitten en 2/3de rechtstreeks afkomstig van planten.

Soja

Begin jaren '60 is soja onze Europese havens komen binnenstromen als eiwitcomponent in de veevoeding. Van de 34 miljoen ton die jaarlijks in Europa wordt ingevoerd, komt vandaag 17 miljoen ton uit Brazilië, vooral uit de Cerrado (zie hierna). Daarnaast werkt China op de wereldmarkt als stofzuiger voor soja. De helft van de consumptie van varkensvlees situeert zich namelijk in China. Als gevolg van de groeiende vraag staan gaandeweg alle ecosystemen en inheemse volkeren in Brazilië onder druk. De natuurlijke vegetatie en de mensen die daar op een traditionele, respectvolle manier mee omgingen, moeten wijken voor bulldozers die immense gebieden klaarstomen voor de sojateelt.

De Cerrado

In de berichtgeving hier te lande worden we geregeld geconfronteerd met de ontbossing van het Amazonewoud. Over de Cerrado wordt veel minder gesproken. Noch-

¹ *Golfslag*, jg. 2021, nr. 1

² Luc Vankrunkelsven, *Vernietiging en herstel – Wat betekent Brazilië voor Europa?*, Dabar-Luyten

tans is ook dit gigantische natuurgebied van onschatbare waarde voor moeder aarde. De Cerrado, een savanne van 2 miljoen vierkante kilometer, is veel ouder dan het Amazonewoud. De vegetatie heeft er zich over een periode van 45 miljoen jaar ontwikkeld. Je kan de Cerrado het best vergelijken met een omgekeerd bos: boomwortels groeien tot meer dan tien meter diep. Dat wortelstelsel houdt een kolossale hoeveelheid koolstof vast in de bodem en is cruciaal voor de voeding van het grondwater. De Cerrado bezorgt drinkwater aan bijna de helft van de Braziliaanse bevolking.

Het is dan ook onbegrijpelijk dat deze onmisbare levensader al voor een groot stuk verwoest is om plaats te maken voor massale sojaproductie, bestemd voor uitvoer naar Europa en China. *De Amazone is voor 20% vernietigd, schrijft Vankrunkelsven, de Cerrado voor 54%! Het rooien van de Cerrado-vegetatie is nu al oorzaak van de inkrimping van de grondwatervoorraden en leidt tot droogte op grote schaal. Hittegolven worden daardoor meer frequent en verstoren het leven zowel op het plateland als in de steden. Ook het leven van meerdere inheemse volkeren en rurale gemeenschappen, zoals die van de quilombolas, afstammelingen van Afrikaanse slaven, is daardoor bedreigd. Ze zijn almaar meer het slachtoffer van een wild om zich heen grijpend economisch model dat enkel mateloos winstbejag op het oog heeft. En dat door de kleine kring van mensen die het voor het zeggen hebben, met alle middelen wordt afgeschermd.*

Van soja naar stikstof

Vankrunkelsven legt de link met het stikstofprobleem waarmee wij hier te lande geconfronteerd worden. Door de import van soja hebben we in Vlaanderen geen grond meer nodig om varkens te houden en kunnen wij de vleesproductie opdrijven voor de export. Dat geldt ook voor de melkveestapel die ongebreideld kon groeien na het afschaffen van de melkquota in 2015. Maar daarmee zadelden we onszelf op met een stikstofprobleem. *Doordat onze exportlandbouw gestoeld is op invoer uit overzeese gebieden, worden de ecologische kringlopen in Brazilië en andere landen doorbroken, stelt Vankrunkelsven. In Brazilië bedreigt grondconcentratie in handen van een kleine elite het leven en de toekomst van miljoenen mensen. Ook in Europa moeten bedrijven almaar groter worden en neemt de grondconcentratie toe. Overzee verarmen de gronden en wordt vanuit vliegtuigen Europees gif over de immense vlaktes en volkeren gestrooid. Europees gif dat in Europa verboden is, maar nog wel*

geproduceerd en geëxporteerd mag worden. Terwijl ginds verwoestijning toeslaat, verzuipen wij in de 'Vlaamse' mest, alle mestverwerkingsinstallaties ten spijt. Dit landbouwmodel, met verkwisting van veel energie voor import en export, is niet langer houdbaar. Het moordt boer en boerin uit. Tegelijk zet het een enorme druk op de weinige biodiversiteit die ons nog rest.

Herstel

Vankrunkelsven brengt in zijn boek niet enkel verslag uit van wat er misloopt in de voedselketen en de verwoestende manier waarop de agro-industrie tekeergaat, hij ging tijdens zijn reis ook langs bij gemeenschappen en projecten die werken aan herstel van de natuur. Al heb je in Brazilië heel wat moed nodig om tegen de gevestigde orde in te gaan. Zo vernemen we dat een jonge professor die onderzoek deed naar residu's van gif in vissen en daarover vertelde tijdens zijn lessen, doodsb bedreigingen kreeg en moest vluchten. Tussen zijn publiek zaten zonen van grote sojaboeren die mede oorzaak zijn van de gifverspreiding in de streek.

Het probleem erkend

Vankrunkelsven weet niet of hij de komende jaren nog in staat zal zijn Brazilië te doorkruisen, zoals hij dat een leven lang heeft gedaan. Hij heeft al een tijd ernstige gezondheidsproblemen. Ook lezingen geven wordt meer en meer een opgave. Mede om die reden moet hij blij hebben opgekeken toen hij de weekendkrant van De Standaard van 3 en 4 juni in handen kreeg en kon vaststellen dat 'zijn' probleem eindelijk de aandacht krijgt die het verdient. Op de voorpagina stond de niet mis te verstane titel: *Het Amazonewoud staat op instorten*. Journaliste Ine Renson herhaalt en bevestigt er de situaties die Luc Vankrunkelsven al decennia lang aanklaagt. Onder de titel *Conflictsoja* lezen we: *Zonder dat we het zien, draait de vlees- en zuivelindustrie op soja, de boon die is uitgegroeid tot hét krachtvoer om varkens, kippen en koeien snel te laten groeien.(...) Het Amazonewoud en de Cerrado-savanne staan op het punt te verdwijnen doordat almaar meer bos moet wijken voor plantages. (...) Onderzoek van 'De Standaard' toont aan dat conflictsoja ook in het voeder van onze koeien, varkens en kippen belandt. 'Europa is medeplichtig aan de ramp die zich hier voltrekt.'* Bravo, Luc. Het bewustzijn groeit en daar heb jij flink toe bijgedragen.

In het laatste jaar van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) vestigen zich drie jezuïeten in Anderlecht als priester-arbeiders. Egied Van Broeckhoven is een van hen. Vanaf 1965 wordt hij op vier fabrieken als arbeider (manoeuvre) tewerkgesteld. Op 28 december 1967, hij is juist 34 jaar geworden, sterft hij bij een tragisch ongeval op zijn laatste werkplek. In vier artikels wil ik de laatste tweeënhalf jaar van zijn leven beschrijven, telkens aan de hand van wat hij in elk van die vier bedrijven heeft meegemaakt. Hij hield een dagboek bij, zijn 'Geestelijke Nota's', die ons een goed inzicht geven in zijn meest fundamentele belevingen.¹

H

ET LEVENSCHARISMA VAN PRIESTER-ARBEIDER EGIED VAN BROECKHOVEN

Deel 2 – Leven in vriendschap

In dit tweede artikel volgen wij Egied van Broeckhoven (1933-1967) in zijn laatste levensjaren waarin hij als priester-arbeider werkzaam is in enkele metaalbedrijven in Anderlecht. Hij is nog maar pas ontslagen op zijn eerste werkplaats (23 november 1965) of hij zoekt al ander werk en vindt dat in een ijzergieterij. Daar zal hij negen maanden werken met uitzondering van een maand herstelverlof wegens een werkongeval (29 november 1965-augustus 1966).

¹ Uittreksels uit de 26 dagboeken, *Geestelijke Nota's* genaamd (van 1958-1967), vindt men in de drie uitgaven van Georges Neefs, getiteld: *Dagboek van de Vriendschap*, Emmaüs, Brugge, 1971 (DV), *Vriendschap in God*, Emmaüs, Brugge, 1974 (VG), *Journal spirituel d'un jésuite en usine*, Desclee de Brouwer, 1976 (JS)

DIE SMERIGE GIETERIJ

Zoals hij zelf noteert op 12 december 1965 wil hij zijn verslag van het werk op de fabriek vanaf nu vermengen met zijn geestelijke nota's. Hij schrijft: *Daardoor ontstaat wel het gevaar dat mijn vele notities de aandacht kunnen afleiden van datgene waar het in mijn geestelijke nota's wezenlijk om gaat. Maar het moet toch een eenheid worden.*

30 december 1965

Elke morgen vertrekken naar het 'werc'. Dat is zwaar. Het is het moment van het 'werc', d.w.z. het realiseren en actualiseren van de momenten van 'contemplatieve rust' die eraan vooraf zijn gegaan. Het is het onophoudelijke ritme van het 'verwien' (opgeslorpt worden in God) en het 'rasten' (de rust van de contemplatie) en het gaan naar daar waar de liefde nog niet is als een groeien in liefde.

3 januari 1966

Ervaring van armoede en onmacht, van een zekere angst voor de leegte. Maar het is een genade van God om ons werkelijk te doen begrijpen dat alles van Hem komt. Al mijn ervaringen van vriendschap en van gebed komen van God. Zoveel genade is ons gegeven, niet om er ons aan te hechten, maar opdat wij onszelf zouden geven aan anderen: 'als de graankorrel niet sterft, blijf hij alleen.'

7 januari 1966

Diepe nacht. Hoe moet ik dat beleven en doorleven? Hoe er God in vinden?

1. Een echte Godzoeker moet steeds alles weer op het spel durven zetten, zelfs zijn wijze van naar God gaan.
2. De genade die men van God kreeg (zijn liefdesgeschiedenis) moet ik tegen alles in verdedigen.

Dus door diepe zuivering, langs onthechting, verlaten van mijn land, Gods land dat Hij me toonde en reeds deed binnentreden, met een groter meer rotsvast geloof herkennen, niet laten ondermijnen door wantrouwen.

14 januari 1966

De mens wordt hier puur als een machine gezien in dienst van de productie. Charles pakt zijn loon in handen: 'Dat telt, al de rest is een grote zero.'

19 januari 1966

Gisterenmorgen ervaring. Toen ik van het werk kwam op de grote weg naar Brussel centrum zag ik dat heel die concrete wereld een schepping is van de Vader in de Zoon met de kracht van de Geest. Dus geen profane wereld, maar de schepping van God waarin Hij zich meedeelt en openbaart, le Milieu Divin: nu en hierin spreekt de Vader het Woord tot mij in kracht.²

Gisteren heb ik op de fabriek 80 stukken gedaan, vandaag 85 (normaal 60 à 70) en nog kwam de ploegbaas op het einde het ritme opdrijven en er alles uitpersen. Morgen werk ik weer trager: hij kan me wat!

20 januari 1966

Middagschafften met Harry en Jacques. De Vader is zijn Woord aan het spreken in onze groeiende kameraadschap. 'Waar drie mekaar beminnen, is de Heer in hun midden' (Mt 18,20), dat is: spreekt de Vader zijn Woord tot hen met de kracht van de liefde.

DE GEPLETTE DUIM (25 JANUARI 1966 TOT 22 FEBRUARI 1966)

Na twee maanden werken in de ijzergieterij krijgt Egied een serieus ongeval.

25 januari 1966

Rond 8 uur: ongeluk. Stroom weg, ik wilde met de hand afzetten, bleef automatisch gaan, duim ertussen, geplet 5 seconden: lelijk gezicht, liep naar bureau. Hij bleef nog wat telefoneren. 'Grijze frak' speelde op: 'na twee maanden, hoe is het mogelijk. In het begin zou ik het nog kunnen begrijpen. Hoe is het gekomen?' Ik vertel: automatisch en niet automatisch. 'Ge moet me roepen als het niet gaat, ge zult nog geslapen hebben.' Met Felix naar de ongevallenkliniek in de Jordaanstraat. Foto's. Gebroken. Duimnagel verpletterd. Dokter Y tegen zijn goesting. Ik praat met hem: 'Het moet niet plezant zijn. Op den duur niet.' 'Ik heb ook wat gestudeerd.' 'Ge hebt reden gehad om ermee op te houden.' Tegen verpleegster: 'Hij is zeer sympathiek.' Opnieuw röntgenplaten tweemaal en tweemaal spuiten tegen tetanus. Morgen terugkomen. Felix voerde me naar de kliniek.³

² VG, pp. 29

³ DV, pp. 89-93

Heer, dank om dit gesprek met Gini. Hij kwam zien hoe het met me was. 'Gij werkt met de gewone mensen, al zoudt ge veel geld kunnen verdienen en een goed leven hebben. Ge zijt voor iedereen. Het is voor Christus.' Dat is de enige reden, wilde hij zeggen. 'Gij doet het rustig aan (zonder menselijke machtsmiddelen): het is voor Christus en dat bewijst dat ge voor Christus werkt en niet voor iets anders.' Heer, dank om dit diepe getuigenis van begrip voor ons leven. Hij: 'Ik bid: Heer, geef kracht. Dat is het enige gebed dat ik ken en dat ik bid.' Heer, leer mij ook om zo eenvoudig en echt te bidden.

In de maand herstel die volgt, schrijft Egied enkele belangrijke notities:

27 januari 1966

Splinter uit been verwijderd. In plaaster.

29 januari 1966

Mijn loon gaan halen. 'Grijze fram' zei me, toen ik in de richting van mijn kameraden ging, kortaf: 'Hier bij bureau blijven.' Hij liep echt rond als een bewaker in een gevangenis.

Mijn spiritualiteit kan ik uitdrukken: God beleven in het eeuwig nu, waarin de Vader zijn Woord spreekt tot mij, tot de wereld van nu: hier en nu in deze concrete existentiële situatie; Gods leven door mij laten stromen naar anderen en door de anderen naar mij. Zelf liefdegeschiedenis worden: dit is intreden in Gods heilsgeschiedenis nu in deze wereld. Dit alles met de kracht van de Geest.

In de kliniek trok dokter Y de draden eruit. Geweldige pijn. De verpleegster zei: 'Hij is een taai.' En dokter Y: 'Jij bent een bijzonder geval.' Ik moet gaan liggen van de pijn. Dokter Y nadien: 'Drink nu ne goeie jat kafe.'

4 februari 1966

De anderen aanvaardden zoals ze zijn. Ons niet bedreigd voelen door hen. Ze vooruit stuwen zoals ze zijn. Ze beminnen zoals ze zijn.

5 februari 1966

Mijn God, heel mijn verlangen is om u hier en nu te ontmoeten. Gij verlangt ernaar om ons altijd te ontmoeten in het steeds nieuwe nu-moment. Laat uw leven doorstromen in mij zoals het bloed stroomt in mijn aders.

Leer mij hier en nu te ontmoeten. Dat ik beter begrijp dat de werkelijkheid waarin ik mij bevind, het goddelijk Milieu is waar ik u kan ontmoeten ... in mijn vrienden. Maak dat niets verloren in ons gaat van uw leven door ons egoïsme, onze weerhouding en ons vals compromis. Leer me heel diep te leven in de concrete historie van uw liefde zoals gij die ontplooit in onze compagnie, in de kerk en in de wereld. Jezus, zoon van God, red dit alles. Vader, God en bron van de gehele godheid, doordring dit alles met uw diepte. Geest, kracht waar elke liefde zijn kracht put, versterk onze zwakheid.

6 februari 1966

Kennis gemaakt met Joseph.

Grote troost bij de intimiteit met de Heer in het opdragen van de mis, eenvoudig en echt. Na de consecratie tranen.

11 februari 1966

Op weg naar de kliniek grote troost. Volledig mystieke ervaring hoe de Zoon uit Gods machtige Zee, oneindigheid, naar me toe kwam en hoe ik in de Zoon en met de Zoon, in godheid en mensheid, in een persoonlijke ontmoeting in de wereld werd gesteld en hoe ik naar de wereld ga om met de wereld in de Zoon naar de Vader te gaan.

Ook hoe het lijden dat door mij heen gaat, verlossend is zoals dat was met het lijden van Christus. Want het is de zondigheid van mezelf en van de wereld verlossend aanvaarden en ondergaan. Hoe ik in die ontmoeting met Christus die uit Gods majesteit naar mij toekwam en naast mij werd geplaatst door de Vader en naar de Vader terugkeert, de ontmoeting met al mijn vrienden beleefde, redde en tot volheid wist te groeien.

Dus nu niet meer ervaren van de vriend in Gods majesteitelijke transcendentie, maar in de ontmoeting met de Heer die intiem verbonden is met de transcendente oorspronkelijkheid. Ik voelde het volle leven door mij heen stromen. Daardoor leefde er een grote kracht in mij in een grote rust in het besef dat ik me bevond op de plaats van de liefde.

14 februari 1966

Bij dokter Y: 'Zal de nagel terug groeien?' 'Ja, maar niet zo mooi als tevoren. Wij zijn ook niet meer zo mooi als vroeger.' Een handdruk en een goede dag. Sympathiek.

Bij Joseph: (een oude communistische vakbondsman in de ziektewet)

Zeer open gesprek over de rijkdommen van de kerk, de spionnen van het Vaticaan en de wonderen van Lourdes: 'Ze kloppen u vriendelijk op de schouder en ze zijn uw vijanden.'

Battista reed met de fiets voorbij en riep 'Egied'. Warme handdruk. Mijn werk op mijn eerste fabriek heeft dus meer sporen nagelaten dan ik vermoedde.

's Avonds op bezoek bij Gini. Werken en nog eens werken en zich met de kinderen bezighouden. Dat is heel hun leven. Hun horizon reikt niet verder. Wat betekent dan de Blijde Boodschap voor hen? Hun avondeten: gebakken aardappelen en stoofvlees.

21 februari 1966

Diep verlangen en intens gevoelde noodzaak om vanaf nu door volhardend verlangen in de vonken van het goddelijk vuur de kracht van zijn Tegenwoordigheid te kunnen realiseren. Hoe alles, de vriendschap en het werken, gered, gezuiverd en verlost in God. Deze ervaring moet de centrale beleving worden in ons bestaan die alle andere ervaring in zich opneemt.

22 februari 1966

Hervatten van het werk. Het eerste woord van de 'Grijze fram': 'Komt ge uw andere duim in de machine steken?' Andere machine: vloeibaar ijzer in vormen gieten. Ik eiste bril, voorschoot en handschoenen. Vriendschap met Harry, Ramon en de Marokkaan: 'Ik heb u lang niet meer gezien.' Een goede dag aan Charles, Félix, de twee mecaniciens Victor en Frans, en René.

24 februari 1966

In de namiddag 9 vormen gegoten met Samos, de Griek. Druppel op mijn duim: diep in het vlees. Nu begin ik echt priester van hen te worden. Veel sympathie van velen: de man aan de oven, Louis, Harry, Jacques, Charles.

25 februari 1966

Bij het gieten een druppel ijzer door de handschoen en door mijn nagel.

BELANGRIJKE INZICHTEN (TUSSEN 25 FEBRUARI EN EIND JULI 1966)

13 maart 1966

Het leven is hier mooi, zeer realistisch en mooi in een volledige communicatie met deze wereld, deze concrete wereld van nu: dat is Gods schepping ... hier en nu, Brussel, deze concrete mensen, in die smerige gieterij, onze vrienden ook ... het is de enige plek waar God ons kan raken en dus waar Hij ons raakt. Zelfs als ik kon kiezen tussen het brandende braambos en Brussel, dan zou ik Brussel kiezen.⁴

⁴ DV, pp. 94-95

15 maart 1966

Bezoek van Ahmed: hij is zo goed. Bij het afscheid lang hand in hand, terwijl hij zegt: 'Wij zijn de armen.' De Heer was er, zonder dat wij er ons van bewust werden. God, dank voor deze dag. Hij is me dierbaarder dan welke gebeurtenis en belevenis ook, omdat ik dan vooral weet dat Gij altijd bij mij zijt, dat het gewone leven zin heeft, dat er niets is buiten U. Dank voor deze gewone mensen.

7 april 1966: Witte Donderdag

God bestaat:

- mensen die God hebben ervaren: Mozes, Abraham, Jezus, Hadewijch.
- Ik heb God ervaren. Deze realiteit kan ik onmogelijk ontkennen of minimaliseren door redeneringen of psychologische overwegingen, als ik serieus wil zijn.

In de Godservaring van mij voelde ik dat ik daar zeer diep Jezus ontmoette in zijn Godservaring. Hij was een mens met een geweldige Godservaring. Dit was weer een nieuwe ervaring van Jezus voor mij.

8 april 1966: Goede Vrijdag

Rond drie uur 's middags: drie vingers plat gedrukt.

9 april 1966

De plaats waar we God ontmoeten, het brandende braambos dus, is de wereld van vandaag. Vriendschap en het levend contact met deze wereld scheppen ruimte voor de Godsontmoeting. En meer dan dat: de liefde en de vriendschap maakt in ons het zintuig levend waarmee we God ervaren als onder ons aanwezig in zijn volle kracht. Dat zintuig zijn wijzelf, het is het centrum van onze persoon dat heel onze persoon omvat op de meest vitale wijze, daar waar ik mijn vrienden, Tamie en haar man ontmoet met al wat ik heb, met al wat ik ben en waarnaar ik zoek en verlang.

Gisteren zijn nagenoeg drie van mijn vingers losgerukt. Diepe wonden. 'Grijze frak' zei: 'Droom je van je lief? Heb je zorgen?' Dat gaf me een schok zoals bij het eerste ongeval. Jacques zei: 'Herpak je en eet een boterham.'

17 april 1966

De volgende inzichten zijn voor mij fundamenteel:

1. De diepte van ons leven is trinitair. Het is niet normaal dat dat niet beleefd en gerealiseerd wordt in het leven van een christen.

2. Om volledig echt te zijn moet het leven in elke dimensie geleefd worden: God als de meest intieme realiteit in iedereen en alles.

3. Het laatste doel is: God alles in allen.

4. De plaats waar wij God ontmoeten is de wereld, hier en nu, de vriendschap, Brussel, onze concrete reële situatie.

5. De heilige schepping van God is de wereld van nu: dat zien we niet reëel genoeg.

6 De voornaamste deugden van onze tijd zijn: 1. De moed, 2. De 'ghemeyne' mens (een mens die het meest op God lijkt: even disponibel en vrij voor rustige contemplatie als voor apostolische werkzaamheid). 3. Het besef van God te zijn en van de wereld (mens met de mensen).

7. God beminnen en de mens beminnen is één liefde en wel in hun totale concrete realiteit.

24 april 1966

Verlangens – overtuigingen – ervaringen: deze drie zaken maken heel mijn leven uit.

22 mei 1966

'Tot U zegt mijn hart: ik heb uw gelaat gezocht.' Apostolaat is voor mij het zoeken met heel mijn hart naar de volheid van God: God alles in allen, de volheid van zijn Tegenwoordigheid, openheid, openbaring, persoonlijk, vaderlijk, zoonlijk, geestelijk, één Leven dat ons mensen ook onderling doorstroomt.

19 juni 1966

Alles wat niet onmiddellijk uit de liefde volgt moeten we achterwege laten. Zo niet dan is er gevaar om terug te vallen in de situatie van een 'winkel', de organisatie om de organisatie.

2 juli 1966

Gelezen in 'Maak alles nieuw' van Pieter van der Meer de Walcheren: 'Ik kan de gedachte niet uit mij bannen dat elke ontmoeting met een mens zin heeft en vaak onnaspeurbare gevolgen heeft. Het moet dus iets betekenen in Gods scheppingsplan, of nu de ontmoeting kortstondig is zoals het even opvangen van een blik, het uitspreken van elkaars tot dan toe onbekende naam, hetzij het een samengaan wordt heel een leven lang tot aan de laatste scheiding die de eeuwige ontmoeting voorbereidt.'

DE DIEPTE VAN EEN VRIENDSCHAP

Tegelijk met zijn steeds meer verinnerlijkende beleving van Gods transcendentie beleeft Egied vanaf 1958/1959 een ontluikende vriendschap als een nieuwe plaats van de Godsontmoeting. Het zijn de jaren waarin hij als jonge jezuïet filosofie studeert in Leuven. In enkele parabellen schetst hij de verschillende aspecten van de vriendschapsbeleving: een *versterkte stad*, de heilige vriend als een stad waarin men God ontmoet (2 maart 1959), een *diamanten woning*, waarbinnen een schitterend licht (God) brandt en waarin men steeds verder door de glazen wanden binnendringt om de intimiteit van de vriend en van God te ontmoeten (4 maart 1959), een *kostbare parel*, beeld van de intieme persoonskern van de vriend die transcendent is (1 mei 1959).

In 1965 publiceert Egied in de *Pelgrim*, het studentenblad van de theologie, een artikel waarin hij zijn gedachten rond vriendschap volledig uitwerkt. Hierin gebruikt hij het beeld van het glasraam.

Een glasraam is oneindig veel rijker en spreekt dieper tot ons, wanneer men de stralen van de zon er doorheen ziet schijnen. Denk aan een kijken naar de glasramen in de Notre-Dame op een zonnige dag. Zo is een mens pas te zien in zijn eigenlijke diepste rijkdom (en dat is God) wanneer men het licht ziet dat in zijn diepste intimiteit oplicht en de rest verlicht.

Uitleg van Egied:

Elke meer uiterlijke persoonslaag haalt haar echte aantrekkelijkheid uit hetgeen dieper ligt. De lichamelijke aantrekkelijkheid zal pas openbloeien als ze door een rijk temperament wordt doorlicht. En zo zal een rijk karakter pas diepte krijgen als het door een diepere intimiteit wordt verrijkt en in zoverre het die rijkdom door laat schijnen.

Die diepste intimiteit van de mens is zijn leven 'vanuit God' en 'naar God toe' (Deus intimior intimo suo). Om de diepste persoonskern van de ander te kunnen ontmoeten moet men afstand kunnen doen van al wat dat diepste licht niet is. Zo vindt men het diepste van de vriend en dat is zijn goddelijke kern.

Klaas BLIJLEVENS

Het vlot loslaten

Onlangs vertelde ik tijdens een lezing het volgende verhaal uit de boeddhistische traditie. Boeddha zag eens in de woestijn een groepje mensen met een zwaar vlot op hun schouders sjouwen. Hij vroeg hun waarom ze dat deden. Ze antwoordden: 'Dit vlot heeft ons over de rivier geholpen. Zo konden we ontsnappen aan een tijger die ons achterna zat. Dit vlot heeft ons leven gered.' Waarop Boeddha antwoordde: 'Dat kan wel waar zijn, maar als jullie het nu niet achter je laten, dan wordt het je dood.'

Na die lezing werd ik aangesproken door een vrouw die zei: 'Dat verhaal over Boeddha heeft me diep geraakt. Op dit moment in mijn leven ben ik alles kwijt: mijn partner, mijn huis en al mijn vroegere overtuigingen. Ik voelde me wanhopig. Maar door dit verhaal zie ik een nieuw perspectief. Misschien is het wel een zegen dat ik al het oude achter me moet laten ...'

In het boeddhisme staat het vlot symbool voor de leer. Die heeft je op weg geholpen. Als je de leer als onaantastbaar beschouwt, wordt die eerder een belemmering dan een hulp. Maar het vlot kan ook symbool staan voor alles waar je je aan vastklampt of mee hebt geïdentificeerd: je materiële bezit, je status en je rollen in het leven, je prestaties, ideeën en overtuigingen, gevoelens van sympathie en antipathie, angsten en verwachtingen. Het koppig vasthouden aan zo'n vlot wordt je dood. Soms zijn het, zoals bij deze vrouw, juist crisissituaties in je leven die je dwingen om het vlot los te laten en gaandeweg het geschenk van de bevrijding te ontdekken dat in die crisis verborgen ligt.

Hein STUFKENS

Uit De grondwet voor geluk – De universele wijsheid van de Bergrede

Edicola Publishing

Innerlijke vrijheid

Zolang we leven alsof we zijn wat we doen, wat we hebben en wat andere mensen over ons denken, zullen we druk bezig blijven met het beoordelen en veroordelen van onze medemensen. Dan zullen we verslaafd blijven aan onze neiging mensen en dingen op hun 'juiste' plaats te zetten. De mate waarin we onze behoefte te oordelen opzij kunnen zetten, is de mate waarin we de waarheid kunnen aanvaarden dat de oorsprong van onze identiteit niet ons succes, onze macht of onze populariteit is, maar Gods eindeloze liefde.

Oordeelt niet opdat gij niet geoordeeld wordt. Want met het oordeel dat ge velt, zult ge geoordeeld worden. (Mt 7,1) Uit deze en alle andere teksten van het evangelie blijkt dat Gods oordeel niet het resultaat is van een of andere goddelijke optelsom waaraan wij part noch deel hebben, maar een directe weerspiegeling van de graad van ons vertrouwen in Gods liefde. Als we onze identiteit laten afhangen van ons succes, onze populariteit en onze macht, dan worden we uiteindelijk het slachtoffer van de manipulaties van onze samenleving. En zo roepen we het oordeel over onszelf af. Onze dood zal dan het einde zijn van onze identiteit, omdat die slechts bestond uit wat wij over anderen dachten en wat anderen dachten over ons.

Alleen als we ons volledig verlaten op Gods liefde, de liefde die ieder oordeel overstijgt, kunnen we alle angst voor het oordeel overwinnen. Als we ons bevrijd hebben van de behoefte anderen te oordelen, zullen we ook bevrijd kunnen worden van de angst geoordeeld te worden.

Henri NOUWEN
Uit *Hier en nu – Leven in de geest*
Lannoo

A L DAN NIET 'GEMAKKELIJK'

Op hun reis ging hij een dorp in. Een vrouw, Marta genaamd, ontving hem. Deze had een zuster die Maria heette. Die kwam aan de voeten van de Heer zitten en luisterde naar zijn woorden. Marta had het heel druk met bedienen. Ze ging naar Jezus toe en vroeg: 'Heer, laat het U koud dat mijn zuster mij alleen laat bedienen? Zeg haar dat ze mij komt helpen.' De Heer gaf haar ten antwoord: 'Marta, Marta, je maakt je bezorgd en druk over alles, maar slechts één ding is nodig. Maria heeft het beste deel gekozen en dat zal haar niet worden ontnomen.'

Lucas 10,38-42 (Willibrordvertaling)

Wie de evangeliën doorleest, zal al vlug merken dat niet alle verhalen en woorden van Jezus zomaar simpel zijn. Soms zijn ze veeleisend, soms klinken ze ongemakkelijk. Soms zijn het woorden die bevreedend zijn, uitspraken die ons doen schrikken, verhalen die ons bevragen. In elk geval gaat het vaak om teksten die ons op een of andere manier op ons ongemak stellen.

Onder welke categorie de tekst uit Lucas 10 over het bezoek van Jezus aan Maria en Marta moet vallen, weet ik zo precies

niet. Misschien wel onder de 'gemakkelijke' woorden van Jezus! Immers, elk van ons die weet wat het is om mensen thuis te ontvangen, maar ook gewoon om in het eigen gezin of de familie voor alle grote en kleine dagelijkse dingen in de weer te zijn, weet dat het maar heel 'gemakkelijk' klinkt te zeggen dat er belangrijker dingen zijn om op te focussen dan te poetsen en te koken. En natuurlijk weet iedereen dat ook. Nadenken, lezen, muziek beluisteren, bekommerd zijn om 'spirituele groei', stilte inbouwen, mediteren ... noem maar op;

niemand zal het wagen om het wezensbelang van deze activiteiten in twijfel te trekken. Elk mens heeft nood aan perspectief op het 'hogere', op het voeden van innerlijke harmonie, op het uitbouwen van een band met wat en wie ons overstijgt.

Niettemin, al dat 'hogere' kan maar dankzij het feit dat al de rest, al dat concrete zorgen, ofwel al gebeurd is ofwel door iemand anders behartigd wordt. En dat laatste is natuurlijk heel gemakkelijk. Jezus hoeft niet bekommerd te zijn om de vraag of hij iets te eten zal krijgen. Hij komt het dorp binnen en wordt ontvangen. Dat laatste is een passief werkwoord: hij hoeft er niets voor te doen. Iemand anders is voor hem in de weer! En de situatie tussen de twee zussen kennen we ook maar al te goed. Er zijn altijd mensen die draven en anderen die zich daar mooi aan weten te onttrekken. Zou Jezus zich de vraag gesteld hebben wat Maria gezegd zou hebben als Marta ook mooi aan de voeten van Jezus zou zijn komen zitten? Of zou hij zich afgevraagd hebben wat ze zou gezegd hebben als zij alleen in de weer geweest was en Marta het 'betere deel gekozen had'? Of wat zou hij zelf gezegd hebben als ze allebei gewoon waren blijven zitten?

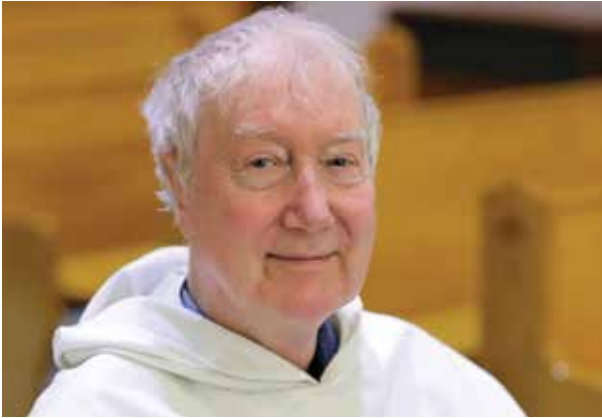
Klinkt het 'onorthodox' om deze reactie van Jezus in vraag te stellen? Zijn deze 'gemakkelijke' woorden van Jezus juist niet ongemakkelijk voor mensen die dag in

dag uit het beste van zichzelf geven in de zorg voor anderen. Het zorgen voor kinderen of juist voor bejaarde ouders, lakens verversen, wassen en strijken, boodschappen doen, wéér een keer koken ... Het zijn allemaal dingen die met al dat 'hogere' of met een ultiem toekomstperspectief niet veel te maken hebben. En toch zijn het deze dingen die het leven aangenaam maken, meer nog, die het leven mogelijk maken. Het gewone leven, met al zijn kleine en grote dagdagelijkse zorgen en bekommernissen, wordt al te vaak gebanaliseerd. Nochtans speelt het leven zich eigenlijk precies daar af.

Zijn die dingen dan zo onbelangrijk als Jezus lijkt te suggereren? Misschien zijn ze integendeel niet alleen noodzakelijk maar ook intrinsiek waardevol, met name in het enige perspectief dat ultiem elke 'zin' overeind houdt, de Liefde. En het is precies die horizon die zowel het Oude als het Nieuwe Testament benadrukken wanneer ze allebei de liefde tot God en de liefde tot de naaste evenwaardig aan elkaar centraal stellen als het hoogste gebod.

Was Jezus' woord tot Marta dan maar 'gemakkelijk'? In elk geval hoeven we er ons niet 'ongemakkelijk' bij te voelen. Zolang ons perspectief er een is van Liefde, gaat het juist in al die kleine zorgen om de enige, echte 'diaconie'.

Bénédictie LEMMELIJN

L

EVEN IN VOLHEID

TIMOTHY RADCLIFFE ALS TOCHTGENOOT

Deel 2: Een God van heel-wording en barmhartigheid

'Ik begon met de vraag hoe we de verbeelding van onze seculiere tijdgenoten kunnen aanspreken met ons christelijk geloof', zo schrijft Timothy Radcliffe in het besluit van zijn boek. Dat kan maar lukken als we laten zien dat het christendom een fascinerende oproep is om voluit te leven. Daarvoor dienen we, zoals je kon lezen in het vorige artikel, door te stoten naar wat echt leven is. Dat vraagt dat we de oppervlakkigheid en de eenduidige mentaliteit die ons zicht op de werkelijkheid reduceert, openbreken.

Je kunt alleen enthousiast worden over het geloof in de Ene die opstond uit de dood als je enig besef hebt van wat het überhaupt betekent om te leven.¹

¹ Timothy RADCLIFFE, *Leven in volheid. Een christelijke verbeelding*, Middelberg, Skandalon/Antwerpen, Halewijn, 2021, p. 25

Maar we dienen ook heel wat vooroordelen rond dat geloven op te ruimen. Voor vele tijdgenoten wordt het geloof gereduceerd tot een stel regeltjes en dat is saai. Of het wordt getemd, ingeblikt en versneden op de maat van burgerlijk fatsoen. Het zal er integendeel op aankomen te laten inzien *dat het geloof geen morele code is die bedoeld is om ons in het gareel te houden, maar een opwindende manier van leven.* (p.41)

Het christendom doet de vreemde bewering dat leven in volheid betekent dat je begint aan een gevaarlijke reis die je alles kan kosten. (p.41) Jezus stuurt zijn leerlingen op pad. Het is een langzaam, moeizaam maar ook intensief leerproces. Ze worden deelgenoot in het drama van het opgenomen worden in de oneindigheid van Gods liefde. Dat vraagt moed. Het betekent oude beknellende identiteiten loslaten. Jezelf worden door jezelf te vergeten. Soms ben je bang, maar je wil geen slaaf worden van je angsten. Je staat soms voor moeilijke beslissingen zoals de monniken van Tibhrine: blijven of vertrekken.

Jezus bindt de strijd aan met alles wat het leven fruikt. Maar hij begint heel concreet: hij geneest en drijft demonen uit. Hij gaat in op wat mensen vragen. In hem verscheen een zorgzame nabije God, die zich druk maakt als je ogen steeds slechter worden, als je kromloopt van de artritis of lijdt onder menstruatiepijnen. Vaak werden deze mensen gestigmatiseerd en geïsoleerd. Jezus raakt hen aan en vraagt ons om dat ook te doen.

De oneindigheid van de liefde komt tot uitdrukking in het kleinste gebaar van een hand die de huid aanraakt. (p.74)

Ook vandaag liggen er overal demonen op de loer. Het verlamme gevoel van machteloosheid. De verzuring en verharding van de samenleving. Het tegen elkaar opzetten van mensen en groepen, vaak uitgebuit door populistische stromingen. Maar ook destructieve krachten die in ons eigen hart schuilen. Om dit tij te keren zal het niet volstaan nog meer te moraliseren of onszelf te dwingen keuriger binnen de lijntjes te kleuren. Het vraagt eerder om langzaam thuis te raken in Gods vriendschap en zo deelgenoot te worden van zijn creatieve vrijheid en vreugde. Dat ware vriendschap verrassend deuren kan openen toont de film *Intouchables* over een rijke zakenman die verlamd is en een Senegalese ex-gevangene die ingehuurd is als verzorger. De onconventionele en bij momenten grappige en dwarse relatie die ontstaat bevrijdt de rijke man van de verlamme zwaartekracht van zijn handicap en de zwarte jongeman uit een wereld van drugs en geweld. (p. 121)

Deelgenoot worden in de creatieve vriendschap van Jezus is een intens groei- en rijpingsproces, een leerschool in volwassen worden. Dat is een uitdaging in een samenleving waar kinderen vaak te vroeg in die volwassen wereld gesmeten worden en vele volwassenen nooit echt volwassen geworden zijn. Radcliffe gaat uitvoerig in op dat evangelieverhaal van die vader die eigenlijk twee nog onvolwassen zonen had. En hij kijkt ook in eigen hart:

Petrus is de beschermheilige van allen die traag van geest zijn. Hij bemoedigt mensen als ik die er lang over doen om volwassen te worden. (p. 94)

En dan spreekt het christendom ook nog over zonde en vergeving. Zijn dat geen al te beladen begrippen? Radcliffe probeert ze los te pellen uit verstarde of achterhaalde voorstellingen en door te stoten naar de originele levendige betekenis. Neen, we moeten niet de weg opgaan van puritanisme of onhaalbare perfectie. We hoeven niet eerst de mensen een schuldgevoel aan te praten om dan de verlossende genade van het geloof aan te dragen. Om vriend van God te worden moeten we delen in zijn vrijheid, geen valse goden aanbidden, geen slaaf worden van destructieve krachten.

Hoe doen we dat in onze wereld vandaag? We leven in een tolerante wereld die tegelijk niets vergeeft. Er waait soms een morele verontwaardiging doorheen die doorslaat en even destructief wordt als wat ze aanklaagt. Alles en iedereen wordt in beschuldiging gesteld. Processen worden al in de media gevoerd voor het gerecht zijn werk kan doen. Wat kan de christelijke verbeelding hier aanbrengen? We kunnen weigeren ons aan te sluiten bij de meutes die schreeuwen om bloed. Tegenover daden van zinloos geweld kunnen we taai en weerbarstig daden van kleine goedheid plaatsen. Het eerste moment van vergeving is de weigering om wraak te nemen. De geweldspiraal wordt daarmee doorbroken. En Radcliffe verwijst naar het getuigenis van Antoine Leiris, wiens echtgenote omkwam bij de terroristische aanslag in Parijs in november 2015. In een open brief aan de moordenaars schrijft hij: *Op vrijdagavond namen jullie het leven van een bijzonder mens, de liefde van mijn leven, de moeder van mijn zoon, maar mijn haat krijgen jullie niet. (...) Als deze God, in wiens naam jullie moorden, ons naar zijn evenbeeld heeft gemaakt, dan is elke kogel in het lichaam van mijn vrouw een wonde in zijn hart. Dus nee, ik ga jullie niet het genoeg doen om jullie te haten. (p.126)*

De canonisatie van Charles de Foucauld op 15 mei 2022 in Rome heeft deze grote spirituele figuur van de 20ste eeuw weer op het voorplan gebracht. Voor sommigen de gelegenheid om het leven en het wonderbaarlijke parcours van deze man te ontdekken of te herontdekken. Een kans ook om het beeld dat we van hem hadden, te vernieuwen en ons te verdiepen in de verschillende facetten van zijn rijke persoonlijkheid. Zijn roeping en zijn levenslange zoektocht naar een antwoord zijn complexer dan wat de meesten van hem hebben onthouden.

C HARLES DE FOUCAULD

EEN RIJK GESCHAKEERDE ROEPING

Deel 2: Het onderscheidingsproces van een roeping:
trappistenmonnik en heremiet in Nazareth

Toen hij op een dag in oktober 1886 in de biechtstoel van abbé Huvelin in de Sint-Augustinuskerk in Parijs plaatsnam, werd Charles de Foucauld letterlijk 'gegrepen' door Christus. Voortaan zal Charles enkel nog leven voor Jezus, die voor hem zo barmhartig is geweest. Vanaf dat ogenblik zal hij alleen nog verlangen hem na te volgen, zoals hij later zal schrijven aan zijn jeugdvriend Gabriel Tourdes: 'De liefde is onafscheidelijk van de navolging. Wie liefheeft wil navolgen: dat is het geheim van mijn leven. Ik heb mijn hart verloren aan deze Jezus van Nazareth en ik breng mijn leven door met zoeken hoe ik hem kan navolgen.'

1 Brief van 7 maart 1902

DE BEGELEIDING VAN ABBÉ HUVELIN

Welke weg zou die navolging van Christus dan gaan inslaan? Want er zijn zoveel manieren om hem na te volgen, in missies en heel uiteenlopende levenswijzen. Om hem op die weg te begeleiden had Charles een soliede gids gekregen, abbé Huvelin. Die gaat hem eerst, met Gods genade, helpen om zijn beginnend geloof te versterken: *Aanvankelijk waren er heel wat belemmeringen om tot het geloof te komen. Hoe kon ik op één dag geloven na zo lang te hebben getwijfeld? Nu eens leken mij de wonderen in het evangelie ongeloofwaardig, dan weer wou ik de Koran in mijn gebeden mengen. Maar dankzij Gods genade en de raadgevingen van mijn biechtvader verdwenen deze donkere wolken.*²

Hier zien we een van de eerste kwaliteiten van de spirituele begeleiding die abbé Huvelin aanbiedt: de persoon met zijn geschiedenis en zijn eigen beperkingen verwelkomen en hem beetje bij beetje helpen om, vertrouwend op Gods genade, te groeien in geloof. Om te antwoorden op de vragen die Charles stelt over bepaalde punten van het katholieke geloof, en op de filosofische en abstracte formules van de scholastiek, geeft abbé Huvelin de voorkeur aan de geschiedenis van de kerk en het onderricht van de kerkvaders en de heiligen. Hij was zelf historicus en gaf regelmatig conferenties over de geschiedenis van de kerk, haar dogma's, haar ketterijen en haar concilies. Die realistische benadering heeft Charles blijkbaar geraakt, hij die zelf een uitgesproken voorkeur had voor geschiedenis.

Abbé Huvelin gaat Charles ook initiëren in het dagelijks gebed en in het voeden van zijn christelijk leven met de lectuur van de Schriften, met veelvuldig te communie te gaan en met het sacrament van de biecht. In de eucharistie nodigt hij Charles uit om de dagelijkse totale gave van Christus te overwegen, hoe hij discreet en nederig zichzelf geeft aan de anderen. Bij het mediteren over het Woord, geeft hij een bijzondere plaats aan het evangelie, waarnaar onophoudelijk wordt teruggekeperd.

De begeleiding van abbé Huvelin maakt ook gebruik van preken, waarin heel de diepte van zijn spiritueel leven en zijn grote goedheid duidelijk worden. Op een

² *Lettres à son ami Henry de Castries*, Nouvelle Cité, 2011, p. 68 ; vertaling : Kleine zuster Annie van Jezus, *Charles de Foucauld in het voetspoor van Jezus van Nazareth*, Halewijn, 2005, p. 34

dag hoort Charles zijn biechtvader in een van zijn homilieën deze woorden uitspreken: *Jezus heeft zozeer de laatste plaats ingenomen dat niemand hem die nog kan afnemen.*³ In zijn drang om Christus na te volgen, neemt Charles die woorden letterlijk. Hij heeft maar één verlangen: met Jezus de laatste plaats delen. Er is heel wat geduld van abbé Huvelin nodig om zijn volgeling te helpen afzien van een te voluntaristische en te perfectionistische aanpak van de navolging van Jezus in het vinden van de laatste plaats, die Jezus hem voorbehoudt om zijn leerling te zijn. Dat zal in verschillende fases verlopen, die telkens periodes van genade en verdieping van zijn roeping zullen zijn.

Na zijn bekering is Charles ongeduldig om in te treden in het klooster. Hij ziet daarin de beste weg om Jezus na te volgen. Abbé Huvelin wendt zijn wijsheid aan om Charles uit te nodigen geduld te oefenen. Hij aarzelt zelfs niet om hem in de richting van het huwelijk te oriënteren. Charles zal van die tijd gebruikmaken om zich te documenteren over het ontstaan van het heremieten- en monnikenleven. Hij interesseert zich ook voor *Het Leven* en *De stichtingen* van Theresa van Avila. Bovendien kan hij rekenen op de steun van een familie die van hem houdt en hem helpt waar nodig.

Bij de mensen die dicht bij hem staan, neemt zijn nicht Marie de Bondy een heel bijzondere plaats in. Inderdaad, als hij in de persoon van abbé Huvelin een vader heeft gevonden, dan is zijn nicht als een moeder voor hem. Ze is misschien een vervangmoeder voor iemand die op zijn zesde levensjaar al wees was. Maar ze is ook een spirituele moeder die in hem het geloof verder tot ontwikkeling laat komen. Zij die heel discreet en met zachtheid een onbetwistbare rol heeft gespeeld in zijn bekering, gaat hem nu begeleiden bij zijn eerste stappen in zijn teruggevonden religieuze praktijken. Met haar ontdekt hij de devotie voor het Heilig-Sacrament, maar ook die voor het Heilig-Hart van Jezus, een devotie die destijds zeer hoog stond aangeschreven. Het zal de spiritualiteit van Charles sterk beïnvloeden. Dat geldt ook voor de gehechtheid van Marie de Bondy aan de figuur van Maria-Magdalena zoals ze in de evangeliën voorkomt en later de inspiratiebron is geweest voor talrijke tradities. Charles zal haar als beschermvrouw nemen, gefascineerd als hij was door haar bekering, haar luisterbereidheid voor wat Jezus te vertellen had in Bethanië en haar leven in Sainte-Baume dat helemaal aan Jezus gegeven was.

³ Kleine zuster Annie van Jezus, *Charles de Foucauld*, p. 41.

PELGRIMSTOCHT NAAR HET HEILIG LAND

In zijn zoektocht om Christus te imiteren, wordt Charles door abbé Huvelin uitgenodigd om een pelgrimstocht te ondernemen naar het Heilig Land, van eind november 1888 tot februari 1889. Daar, op de plek van de Menswording, zal zijn roeping zich verder uitklaren, meer in het bijzonder in Nazareth, waar Jezus zijn verborgen leven heeft geleid. Hij voelt zich niet aangetrokken tot prediking, wel tot een alledaags leven zoals dat van Maria en Jozef met Jezus. Hij wil deelachtig worden aan *het nederig en verborgen leven van de goddelijke arbeider in Nazareth*.⁴

Het beeld dat hij dan heeft van Jezus en zijn ouders is dat van een arbeidersfamilie die in armoede leeft en waarop wordt neergekeken. We zijn daarmee ongetwijfeld ver van de realiteit, want, op basis van de evangeliën, laat niets ons toe te denken dat de situatie er zo uitzag. Het gezin waarin Jezus opgroeide, was ongetwijfeld van bescheiden komaf, maar leefde niet in armoede. Waarschijnlijk heeft Charles dat beeld voor ogen op basis van de miserie die hij daadwerkelijk heeft gezien in Nazareth tijdens zijn pelgrimstocht. Maar die visie weerspiegelt ook de vooroordelen die hij heeft meegekregen uit zijn eigen milieu. Het is niet zonder minachting en misprijzen ten overstaan van handenarbeid dat hij het heeft over *de arme werkmán uit Nazareth*.

Het belangrijkste is wel dat hij daardoor inzicht krijgt in een essentiële waarheid van het evangelie: door de Menswording is Jezus neergedaald en heeft hij zich van alle macht ontdaan tot de uiterste overgave toe: die van het kruis. *Hij daalde met hen af en kwam in Nazareth: heel zijn leven was slechts een neerdalen: neerdalen door mens te worden, neerdalen door een klein kind te worden, neerdalen door gehoorzaam te worden, neerdalen door arm te worden, verlaten, verbannen, vervolgd, terechtgesteld, terwijl hij steeds de laatste plaats innam*.⁵

In het verborgen leven en het neerdalen van Christus heeft Charles de Foucauld zijn diepe roeping gevonden en de spiritualiteit die de rest van zijn leven zal kleuren. Beetje bij beetje zal hij echter moeten afzien van een te formele navolging van zijn *enig Model*, om op zijn beurt een verborgen leven te leiden en zijn eigen neerdaling te beleven.

⁴ Brief van 12 april 1887 aan Louis de Foucauld, geciteerd in: Kleine zuster Annie van Jezus, *Charles de Foucauld*, p. 42

⁵ *Voyageur dans la nuit*, Nouvelle Cité, 1979, p. 208; vertaling: Kleine zuster Annie van Jezus, *Charles de Foucauld*, pp. 44-45

Terug in Frankrijk, gaat Charles, onder leiding van zijn spirituele vader, op zoek naar het leven dat het best beantwoordt aan het beeld dat hij heeft van de arme Jezus en zijn zwaar leven van noeste arbeid: *Het evangelie toonde mij aan dat het eerste gebod is God lief te hebben met heel zijn hart en dat die liefde alles omvat. Iedereen weet dat het eerste gevolg van de liefde de navolging is. Het leek mij dat ik moest intreden in de orde waar ik de nauwkeurige navolging van Jezus zou terugvinden. Ik voelde er niets voor om Jezus in zijn openbaar leven door prediking na te volgen. Mijn navolging zou dus die van zijn verborgen leven zijn, het leven van de nederige en arme arbeider van Nazareth. Mij leek het dat een leven in een trappistenabdij voor de hand lag.*⁶

Om Jezus na te volgen gaat hij dus de orde van de trappisten vervoegen en meer bepaald een stichting van de Franse abdij Notre-Dame des Neiges: het monasterium Notre-Dame du Sacré-Coeur in Syrië, dicht bij Akbès. Daar ontwaart hij de grootste armoede en de grootste onthechting in vergelijking met zijn toenmalig leven. Hij is iemand die van religie liefde heeft gemaakt, schrijft abbé Huvelin aan vader abt om zijn beschermeling aan te prijzen. Hij heeft geen andere drijfveer om in het klooster te treden dan de liefde: *Waarom wou ik trappist worden? Uit liefde, uit zuivere liefde ... Ik houd van onze Heer Jezus Christus, al zou mijn hart het nog meer en beter willen. Gewoonweg, ik houd van hem en ik zou het niet uithouden anders te leven dan hij.*⁷

TRAPPISTENMONNIK MARIE-ALBÉRIC

Op 15 januari 1890 vertrekt Charles de Foucauld naar de abdij Notre-Dame des Neiges in de Ardèche. Na zijn introductie als postulant, wordt hij aanvaard als novice en krijgt hij de naam van broeder Marie-Albéric. In juli vertrekt hij naar Syrië, naar Notre-Dame du Sacré-Coeur, om er zijn noviciaat verder te zetten. Op 2 februari 1892 doet hij er zijn professie.

In het begin is hij er gelukkig, maar al snel beklagt hij zich erover dat de armoede die in Akbès wordt beleefd en die heel reëel is, nog niet die van Jezus zelf is, ook niet de armoede die hij in Marokko gekend heeft, of die van de mensen die in de buurt van het klooster wonen en die in nog veel moeilijker omstandigheden leven dan in het monasterium. Broeder Marie-Albéric onderscheidt zich zo door zijn strenge ascese. Hij aarzelt

⁶ *Lettres à son ami Henry de Castries*, p. 68 ; vertaling : Kleine zuster Annie van Jezus, *Charles de Foucauld*, pp. 45-46

⁷ Brief van 24 april 1890 aan H. Duveyrier, vertaling : Kleine zuster Annie van Jezus, *Charles de Foucauld*, p. 46

niet om nachtenlang te waken en hij beperkt in hoge mate zijn voeding. Zijn oversten worden ongerust, maar zien in dat het verloren moeite is om te pogen hem te stoppen. In wezen zou dat alles onverdedigbaar zijn, ware het niet dat hij dat doet vanuit een grote barmhartige liefde. *Want zonder echte armoede, schrijft hij aan zijn oud-vader abt van de abdij des Neiges, kan je niet zeggen dat je echt van onze Heer Jezus-Christus en van de naaste houdt, wat het enige doel is van onze regels en onze gehoorzaamheid.*⁸ Die zorg om de barmhartige liefde manifesteert zich ook in de argumenten die hij aanwendt om zijn beklag te maken over een kleine versoepeling van de regelgeving wat voeding betreft (boter en olie worden toegestaan om het eten meer smaak te geven): *Een beetje minder versterving, dat is een beetje minder dat je aan God geeft; een kleine bijkomende uitgave, dat is een beetje minder om aan de armen te geven ...*⁹

Tegenover wat hij beschouwt als een verslapping van de navolging van de arme Christus en om trouw te blijven aan het verlangen dat zijn leven beheerst, gaat Charles, vanaf 1893, een stichtingsproject uitwerken: *Ik heb me afgevraagd of onze Heer dit verlangen zo sterk had aangewakkerd alleen maar om het hem als offer aan te bieden, ofwel, aangezien geen enkele kerkelijke congregatie vandaag de mogelijkheid aanbiedt om met Hem het leven te leiden dat Hij in deze wereld heeft voorgeleefd, om na te gaan of het niet mogelijk was enkele zielen te zoeken waarmee een kleine congregatie in die zin kon worden opgestart. Het doel zou zijn zo exact mogelijk het leven van onze Heer te leiden, door te leven van het werk van onze handen, door ons zoveel mogelijk te onthechten, vooreerst om meer op de lijn van onze Heer te zitten, maar ook, en bijna in dezelfde mate, om Hem zoveel mogelijk te geven in de persoon van de armen. Voeg bij dat werk veel gebeden, zonder het koorofficie, want dat is een hinderpaal voor buitenstaanders en draagt weinig bij tot de heiliging van onwetenden. Enkel kleine groepjes vormen, kleine opvangplekken zoals je die bij de karmel vindt (in kloosters met veel kloosterlingen vraagt de materiële kant, de vijand van vernedering en nederigheid, noodzakelijkerwijze te veel aandacht.) Zich overal verspreiden, vooral in ongelovige landen die helemaal aan hun lot worden overgelaten en waar het zo zoet zou smaken de liefde van onze Heer groter te maken en het aantal van zijn dienaars op te voeren.*¹⁰

⁸ *Cette chère dernière place. Lettres à mes frères de la Trappe*, Cerf, 1969, pp. 72-73

⁹ Brief van 2 mei 1893 aan Marie de Bondy, geciteerd in: P. Sourisseau, *Charles de Foucauld. 1858-1916. Biographie*, Salvator, 2016, p. 183

¹⁰ Brief van 4 oktober 1893 aan Marie de Bondy, geciteerd in: *Charles de Foucauld – Abbé Huvelin, 20 ans de correspondance*, Nouvelle Cité, 2010, pp. 77-78

Als abbé Huvelin lucht krijgt van de plannen van Charles, schrikt hij. Want volgens hem heeft Charles niet de kwaliteiten van een stichter. Hij is te radicaal en zou geen begrip hebben voor de zwakheden en de delicatesere karakters van mensen die hij mee zou sleuren in zijn avontuur. Als Charles hoort hoe dom Polycarpe, zijn biechtvader, en abbé Huvelin reageren op zijn project, laat hij zijn plannen nog een beetje sudderen. Later zal hij er naar teruggrijpen en de regels uitschrijven voor de congregatie van de *Kleine Broeders*. Hij zal de stichting niet meer meemaken, maar enkele tientallen jaren na zijn dood zal blijken hoe vruchtbaar zijn intuïtie is geweest.

In zijn stichtingsproject heeft Charles ook de wens uitgedrukt zich bij voorkeur te wijden aan landen met een moslimtraditie. Dat is voor hem de bevoorrechte plek van zijn missie. Hij wil daarmee doen wat Maria deed met haar bezoek aan haar nicht Elisabeth: zonder uit een verborgen leven in stilte te treden, heeft zij Jezus bij haar niet gebracht. Charles, die zich niet tot een apostolisch maar tot een verborgen leven geroepen voelt, wil op eenzelfde manier in het Heilig-Sacrament en door de evangelische deugden te beleven, samen met enkele broeders Jezus brengen bij de moslimvolkeren. Het gaat om een verkondiging van het evangelie met daden veeleer dan met woorden: *Het woord betekent veel, maar het voorbeeld, de liefde, het gebed betekenen duizend keer meer.*¹¹

Dat Charles een groot hart heeft wordt ook duidelijk tijdens de vervolgingen van vooral Armeense christenen door de Turken vanaf eind 1895. Hij alarmeert hierover zijn familie en moedigt ze aan om geld in te zamelen. Hij is ook verbijsterd over de passiviteit van Europa ten overstaan van het drama dat zich op dat ogenblik afspeelt. Het is een van de kenmerken van zijn persoonlijkheid: hij verdraagt geen onrecht en aarzelt niet zich te engageren om het te bestrijden. Maar als gevolg van die situatie zien we bij hem ook de eerste tekenen oplichten van het verlangen om priester te worden. Hij wil de taal leren van die arme Armeniërs die vervolgd worden en hen bijstaan wanneer ze gaan sterven. De begeleiding van stervenden zal een van de voornaamste opdrachten zijn van zijn toekomstig ambt.

Het verlangen van Charles om de trappistenorde te verlaten voor een leven dat meer beantwoordt aan zijn ideaal van het verborgen leven in Nazareth, laat hem niet los. Maar hij beleeft die spanning in gehoorzaamheid en overgave. Het is overigens in

¹¹ Brief van 28 november 1894 aan Louis de Foucauld, geciteerd in P. Sourisseau, *Charles de Foucauld*, p. 214

deze periode dat hij zijn beroemde meditatie over het woord van Christus op het kruis schrijft: *Vader, in uw handen beveel ik mijn geest*. In deze meditatie legt Charles woorden in de mond van Jezus die zijn leerlingen lang na hem zullen herhalen, om er het gebed van overgave van te maken dat wij kennen.

Voor zijn toekomst verlaat Charles zich volledig, in gehoorzaamheid, op het advies van abbé Huvelin en van zijn oversten. Die laatsten hadden hun bedenkingen bij het vertrek van deze monnik die uitblonk in ijver en barmhartige liefde. Vooral ook omdat het project dat hij voor ogen had, nogal stoutmoedig kon overkomen. Ook abbé Huvelin zag hem liever bij de trappisten blijven. Hij probeert hem overigens uit te leggen dat je Nazareth overal kan beleven: het is daar waar men Jezus gehoorzaamt, daar waar men werkt, daar waar men zich nederig opstelt ... *Het is een huis*, schrijft abbé Huvelin, *dat je in je hart bouwt, of liever laat bouwen in jezelf door de handen van het kind Jezus, dat zacht is en nederig van hart!*¹²

Maar Charles ziet dat niet zo. Als abbé Huvelin een *te grote druk richting een ander ideaal* merkt, roept hij Charles op voortaan geen enkele regel meer uit te schrijven en vooral af te zien van welke stichting ook. Hij nodigt hem eerder uit om zich aan de poort van een gemeenschap te installeren en er alleen een leven te leiden dat geminacht wordt zoals hij dat wenst. Maar het komt de oversten van broeder Marie-Albéric toe om hem van zijn geloften te ontslaan. Uiteindelijk is het dom Wyart, generaal overste van de orde, die aanvoelt dat het hier om een oproep van God gaat. Op zaterdag 23 januari 1897 geeft hij Charles de toelating de roeping te volgen die de zijne lijkt te zijn.

Amper tien jaar na zijn bekering en verrijkt met de ervaring in een trappistengemeenschap, heeft Charles zicht gekregen op de grote lijnen die de rest van zijn leven zullen bepalen. Om die erg uitzonderlijke roeping waar te maken zal hij nu eerst naar Palestina trekken.

HEREMIET IN NAZARETH

In maart 1896 neemt Charles de Foucauld zijn intrek in een klein vertrek van de clarissen van Nazareth. Hij zal hun allerlei diensten bewijzen en kleine werkjes voor hen

¹² Charles de Foucauld – Abbé Huvelin, *20 ans de correspondance*, p. 92

uitvoeren. Hij heeft nu vooral veel tijd om te bidden, over de evangeliën te mediteren en bij het Heilig-Sacrament te vertoeven. Hij doet dat op basis van een dagindeling geïnspireerd op het trappistenleven.

Het is uit die periode in Nazareth dat de meeste van zijn meditaties over het evangelie tot ons zijn gekomen. Die notities waren niet bedoeld om gepubliceerd te worden en zijn geen literaire hoogvliegers. De stijl is geaffecteerd en sentimenteel. Er zitten veel herhalingen in. Dikwijls richt Charles zich in zijn gebed rechtstreeks tot Jezus. Het is het hart dat hier uitvoerig aan het woord komt. De levende relatie met Christus wordt erdoor gevoed: *onophoudelijk het heilig evangelie lezen en herlezen om altijd weer de daden, woorden en gedachten van Jezus voor ogen te hebben, om te denken, te spreken en te handelen zoals Jezus, zijn voorbeelden en onderrichtingen te volgen, en niet de voorbeelden en de werkwijzen van de wereld waarnaar wij zo snel teruggrijpen als we onze ogen afwenden van het goddelijke model.*¹³

De nabijheid van Jezus beleeft hij ook in de eucharistie. Hij houdt ervan zich dicht bij het tabernakel op te houden zoals Maria en Jozef dagelijks in Jezus' aanwezigheid leefden in het huis in Nazareth. Daarbij ziet hij in de eucharistie de Jezus die zijn leven geeft voor alle mensen. In zijn gebed kent hij echter ook periodes van dorheid. Ze zorgen ervoor dat zijn geloof wordt uitgezuiverd.

Eén vraag begint stilaan meer en meer op de voorgrond te treden in zijn gedachten: de vraag om priester gewijd te worden. Tot dan heeft hij dat perspectief altijd weggeduwd vanuit zijn verlangen om enkel te kiezen voor de laatste plaats en de minachting. Verschillende elementen zorgen ervoor dat hij op dat punt een evolutie doormaakt. Vooreerst moedigt de overste van de clarissen hem aan om priester te worden. Misschien hoopt zij dat hij dan hun aalmoezenier kan zijn. Maar zij heeft bij Charles ook zijn aanleg als apostel opgemerkt. Charles zelf ziet in het priesterschap een buitengewone manier om Jezus na te volgen in het dagelijkse offer van zijn leven. Komt daarbij dat hij de in zijn tijd heersende opvatting deelt dat hoe meer missen er worden gecelebreerd en hoe meer tabernakels er zijn, hoe overvloediger de genade.

Charles is doordrongen van de idee dat het door de sacramentele tegenwoordigheid van Jezus in de eucharistie is dat Christus kan uitstralen tussen de mensen die hem nog

¹³ Brief van 3 mei 1912 aan Joseph Hours

niet kennen en in het bijzonder bij de moslims. Er doet zich trouwens een gelegenheid voor om die aanwezigheid concreet te beleven: een stuk grond op de Berg van de Zaligsprekingen staat te koop en Charles heeft het in zijn hoofd gehaald om het te kopen. Eens priester gewijd zou hij er zich kunnen vestigen en de aanwezigheid van Jezus in de eucharistie verzekeren terwijl hij toch een verborgen leven leidt. Bovendien is hij er zich van bewust dat hij geen genoeg mag nemen met zijn situatie bij de clarissen, waar hij een *herenleventje* leidt.

Tijdens een beslissende keuze die hij op 26 april 1900 in Nazareth maakt, onderscheidt Charles duidelijk de oproep om de clarissen te verlaten, priester gewijd te worden en tussen de moslims te gaan wonen. Al zijn de concrete modaliteiten van zijn project voor discussie vatbaar – het plan om op de Berg van de Zaligsprekingen te gaan wonen is niet erg realistisch zoals abbé Huvelin niet nagelaten heeft op te merken – en al is zijn visie op de eucharistie en het priesterschap erg beïnvloed door de toen heersende tijdgeest, toch kunnen we niet naast de diepe motivatie kijken die Charles drijft. Want wat hij bij dat alles altijd voor ogen heeft is de zorg om nog meer de glorie van God en het heil van zijn broeders te dienen, meer in het bijzonder in de moslimwereld. Daarvoor is hij bereid de wijding te ontvangen.

In het spoor van Jezus ging Charles op zoek naar de laatste plaats. ‘Zijn’ plaats zal hij uiteindelijk vinden als priester en missionaris. Dat gaat hem er toe brengen zich verder te verdiepen in de dynamiek van de Menswording om naar de meest afgelegen uithoeken van de Sahara te trekken. Trouw aan Jezus, zijn voorbeeld, zal hij dat doen als priester en universele broeder.

Luc TERLINDEN

KANTTEKENINGEN

E EN STER TE VEEL

'We wilden de site niet zomaar herbestemmen, maar herwaarderen. Daarvoor moesten we eerst op zoek naar de historische en maatschappelijke waarde. Die wilden we behouden. Het gevolg is dat je niet eender wat kunt doen in elke ruimte.'

Het citaat komt uit een krantenartikel¹ over de herbestemming van het Godelieveklooster in Brugge. Toen de zusters benedictinessen in 2013 de plek verlieten, kreeg de Vlaamse Gemeenschap het klooster en de bijhorende gronden in erfpacht voor 49 jaar. Toerisme Vlaanderen mocht op zoek naar een nieuwe bestemming. Normaal verwacht je dan de klassieke recepten: er een hotel, een horecazaak, een museum ... van maken. Merkwaardig genoeg gebeurde dat hier niet. In een eerste fase werd de site opengesteld voor het grote publiek. Niet minder dan 16.000 geïnteresseerden kregen zo de kans om binnen te treden in een abdij die ze tot dan enkel van buitenaf hadden waargenomen. Het resultaat was dat mensen plots heel anders naar deze plek gingen kijken. Ze vonden dat 'luide en drukke functies als horeca of een hotel hier niet op hun plaats waren.' Het architectenbureau dat uiteindelijk aan de slag mocht om de plannen voor een herbestemming uit te werken, speelde daarop in: dit moest 'een luwteplek' blijven, 'met respect voor de tradities en het spirituele leven dat zich hier heeft afgespeeld.'

¹ De Standaard, 23 februari 2023: Vlaanderen blaast Brugs klooster nieuw leven in

Omstreeks dezelfde tijd dat het Godelieveklooster leeg kwam te staan, werd aan de andere kant van het land, in Achel, op de grens met Nederland, een eerste overeenkomst gesloten over de herbestemming van een trappistenabdij, algemeen bekend als de Achelse Kluis. Met nog slechts enkele monniken in een gebouw dat ooit meer dan honderd broeders herbergde, vond men de tijd rijp om na te denken over de toekomst van deze bijzondere site. De gemeente Hamont-Achel nam daarin het voortouw en sloot in 2012 een erfpachtovereenkomst af met de cisterciënzer orde.

Als je vandaag de teksten herleest die toen zijn verschenen in *De Kluis*, het tijdschrift uitgegeven door de stichting *Vrienden van de Achelse Kluis*, dan ontwaar je een groeiende ongerustheid. Het was immers duidelijk dat voor de gemeente Hamont-Achel de Achelse Kluis voornamelijk werd beschouwd als een *brouwerij en een sfeervol cafetaria waar de zelf gebrouwen Achelse trappist geproefd kon worden*. Samengevat: een toeristentrekker bij uitstek.

De erfgoedovereenkomst kon juridisch echter niet hardgemaakt: het financiële plaatje voor restauratie en onderhoud van de gebouwen was gewoon onhaalbaar voor het gemeentelijke niveau. Toen bleek plots dat langs Nederlandse zijde de provincie Noord-Brabant meer dan gewone interesse

betoonde voor de herbestemming van de site. De provincie was daarmee niet aan haar proefstuk toe: met haar zogenaamde *Erfgoedfabriek* ondersteunde ze al tientallen Brabantse erfgoedlocaties, waaronder verschillende kloosters, op weg naar hun herbestemming. In Achel gebeurde dat in samenwerking met de stichting *Midgaard*².

Voor de *Vrienden van de Achelse Kluis* klaarde de hemel op. Zij hadden altijd de nadruk gelegd op de *tegendraadse waardenbeleving waar abdijen en dus ook de Achelse Kluis garant voor stonden: een sobere en ecologisch verantwoorde levensstijl in een verstilde omgeving, met ruimte voor verinnerlijking*. En nu diende zich een partij aan die deze gedachtelijn aanhield en er een moderne invulling aan gaf. De Achelse Kluis zou een *Zindorp* worden, een voorbeeld van hoe wij vandaag zouden moeten leven, in een circulaire economie met het accent op hergebruik, met natuurvriendelijke gewassen en teelten, waar ook mensen met een beperking tewerkgesteld konden worden, met ruimte voor spiritualiteit in de brede zin van het woord, in een omgeving waar de stilte als een waardevol goed wordt gecultiveerd. Noord-Brabant wilde daarvoor diep in de geldbeugel tasten. En ook de provincie Limburg was bereid om financieel over de brug te komen.

Maar net in die periode verscheen een

² De stichting *Midgaard* werkt in Noord-Brabant aan een proces van herbezinning rond landbouw, natuurbeheer, voeding en gezondheid.

ster aan de hemel: een congregatie van Zuid-Amerikaanse origine, *Fazenda da Esperança* genaamd, die werkt met ex-verslaafden. Zij zouden op korte termijn hun intrek nemen in de gebouwen van de Sint-Benedictusabdij. Een Godsgeschenk, zo klonk het in hogere kerkelijke kringen, want het sacrale en katholieke karakter van de site bleef daarmee overeind. Meteen kon het niet snel genoeg gaan. De eerder gemaakte plannen gingen de prullenmand in. Voor de enkele overgebleven monniken werd in allerijl een voorlopig verblijf klaargestoomd in de vroegere werkhuisen van de abdij. Alle spirituele activiteiten die door de *Vrienden van de Achelse Kluis* werden georganiseerd – *Abdijavonden*, *Kluisdagen*, concerten ... – moesten stopgezet. Om de nieuwkomers alle kansen te geven met hun project.

Vandaag, vijf jaar later, is de Sint-Benedictusabdij verkocht aan een kapitaalkrachtige ondernemer uit de Antwerpse Kempen. Dat was begin dit jaar groot nieuws in alle regionale kranten. Vooral de vaststelling dat het Achelse bier nu zijn trappistenlabel kwijt is, kreeg daarbij ruime aandacht. Geheel in de lijn van wat de koper zelf voor ogen heeft. *Ik kocht een brouwerij*, liet hij optekenen, *en kreeg er een abdij bij*. Wat hij met dat 'nevenproduct' zinnens is, wordt stilaan duidelijk. Met de opbrengst van de verhoogde bierafzet wil hij de gebouwen restaureren en er een plek van maken waar *werkne-*

mers uit bedrijven helemaal tot rust kunnen komen. De refter van de broeders wordt een feestzaal waar je bruiloften en andere feesten kan organiseren. En in de vroegere bibliotheek komt een *toprestaurant*, liefst met een *Michelinster*. Maandelijks zal een *ambachtsmarkt* worden opgezet en in de kerstperiode zal de abdij in een *sprookjesachtige sfeer* baden. *Een bezoek aan de Achelse Kluis moet een belevenis worden*.

En de *Fazenda*? Die moet op zoek naar een nieuwe locatie. Met amper nog vijf mensen, begeleiders inbegrepen, kon je moeilijk van een succes spreken. Het is ook niet erg logisch, vindt de nieuwe eigenaar, dat je ex-verslaafden terug op de rails wil zetten naast een brouwerij!

De cirkel is daarmee rond. Door een ingreep van hogerhand was de spirituele band die velen uit Nederland en Vlaanderen onderhielden met deze locatie, al vijf jaar eerder doorgeknipt. Jammer dat zij niet meetelden in het verhaal en er nooit om hun mening is gevraagd, zoals in het Godelieveklooster in Brugge. Dan was misschien vermeden dat deze unieke spirituele stilteplek³ een *toeristische belevenis* zou worden, een *toplocatie met een sterrenrestaurant* ... en alles wat haaks staat op wat hier meer dan 150 jaar lang is voorgeleefd. Adieu, *Achelse Kluis*.

Guido CAERTS

³ In de Nederlandse kwaliteitskrant *NRC Handelsblad* verscheen op 1 juni 2013 een stiltekaart van Nederland, met daarop de Achelse Kluis als een van de plekken waar mensen naartoe komen om de stilte op te zoeken.

ZUID-ZUID SAMENWERKING

China in Afrika

In de korte beschouwing over het bezoek van paus Franciscus aan Afrika waarmee ik mijn vorig artikel afsloot, schreef ik dat het grootste pijnpunt nog altijd de houding van het Westen is. Het Afrikaans continent wordt als een wingewest aangezien. Diplomatieke en economische relaties staan in dienst van wie goedkoop fel gegeerde grondstoffen wil verwerven. De meeste Afrikaanse leiders proberen daarom hun relaties met de buitenwereld zoveel mogelijk te diversifiëren. Dat wil maar niet lukken. Het Westen is rijk en machtig en in geval van nood moet je daar wel terecht. De andere landen uit het Zuiden zijn dikwijls concurrenten op de internationale markt of hebben zelf te weinig te bieden. Je kan er wel goede vrienden vinden, maar zij zijn zelf niet sterk genoeg om je echt te helpen. Daar komt nu verandering in. China toont veel interesse voor Afrika. Het enorme land gaat er economisch op vooruit, wint aan invloed in internationale instellingen en heeft heel wat te bieden.

Meer en meer regeringen in Afrika voelen wel iets voor de Zuid-Zuid samenwerking die China hun aanreikt. Sommige lezers zullen zich al ongemakkelijk voelen bij het lezen van deze regels en het is zeker niet mijn bedoeling om China als de grote redder in nood aan te prijzen. Maar er is wel degelijk verandering op til of je dat graag hebt of niet. Een goede reden dus om na te gaan wat er precies aan de hand is. En je kan er ook een en ander opsteken over de huidige geopolitieke ontwikkelingen.

STEDEN

Wie de relaties van China met Afrika onder de loep wil nemen, moet zich terdege bewust zijn van de snelle evolutie die Afrika zelf doorgemaakt heeft. Het romantische beeld van het leven in het oerwoud of de savanne slaat allang nergens meer op. Het continent zag de laatste decennia overall steden ontstaan en snel groeien, een beetje zoals paddenstoelen plots verschijnen in de natuur. Je weet niet goed hoe ze er gekomen zijn, maar ze zijn er wel degelijk. Sommigen zien de verstedelijking van het continent als een zegen, een minderheid denkt dat het een vloek is. Zeker is dat niet iedereen er beter van wordt.

Dertig jaar geleden werd al op de snelle urbanisatie van het continent gewezen. Toen leefde ongeveer een derde van de bevolking in steden, vandaag is dat de helft en demografen verwachten dat de stedelingen meer dan twee derde van de bevolking zullen uitmaken in 2050. Niet dat ze allemaal in de grote steden te vinden zijn. Veruit de meesten leven in

kleinere steden van een paar honderdduizend inwoners. Die zijn vrij spontaan ontstaan. De toename van de lokale bevolking zorgde ervoor dat dorpen niet langer dorpen konden blijven en heel wat mensen uit de kleinere dorpen van de regio zakten eveneens af naar de stad. Vandaar de toename van kleinere centra van om en bij de 25.000 inwoners, lang niet hetzelfde als een traditioneel dorp. Een dergelijke ontwikkeling zorgt voor stedelijke clusters: een hele reeks kleinere centra waarlangs je van de ene megastad naar de andere kan reizen. De grootste vind je in Nigeria, tussen Lagos en Ibadan¹.

De stad trekt vooral de jongere generaties aan. Mensen verdienen er over het algemeen veel meer dan op het platteland en ze kunnen er ook gebruikmaken van heel wat diensten die in de dorpen niet voorhanden zijn. Dat geldt eveneens voor wie maar een goede vijf kilometer van een klein centrum woont, wat het leven in de stedelijke clusters een stuk interessanter maakt. Vooral wie handel drijft of een klein landbouwbedrijf runt, heeft baat bij

¹ Niet verwonderlijk, want de Yoruba die al eeuwen in deze streek wonen, hebben een lange stedelijke traditie. Dat maakt de stap naar vormen van moderne urbanisatie een stuk makkelijker.

een bankrekening. Vroeger was het zo goed als onmogelijk om dat voor elkaar te krijgen, nu is dat de regel in de omgeving van kleinere centra. Het leven is er stukken goedkoper dan in de megasteden, vandaar dat mensen uit het platteland er makkelijk een huisje of een kamer huren, terwijl ze hun huis in het dorp behouden. Ze hebben een betaalde job in de stad en de familie blijft de velden of het kleinvee verzorgen. Zo loopt de stad soms over in het platteland of omgekeerd.

Die voordelen zijn reëel voor wie van aanpakken weet en niet door rampen getroffen wordt, maar rooskleurig is het leven van de meeste stedelingen niet. Meer dan de helft leeft in sloppenwijken. Dat hoeft geen catastrofe te zijn. Gaandeweg worden huizen die aanvankelijk nauwelijks beschutting boden, verbouwd, maar het blijven bescheiden bouwsels, dikwijls zonder of met hoogstens één verdieping. Dat wil zeggen dat de stad zich horizontaal uitbreidt en niet verticaal. De grond is over het algemeen niet het probleem, maar het is veel duurder om water, gas en elektriciteit tot bij de mensen te brengen. Volgens de Wereldbank maakt dat het leven in Afrikaanse steden drie- tot vijfmaal duurder dan in vergelijkbare agglomeraties in Azië of

Latijns-Amerika. Waar elders de stedelijke industrie er fors op vooruitgaat, stagneert ze in Afrika. Men maakt er enkel producten voor lokaal gebruik, bijna nooit voor de export en veel jongeren werken in de informele sector. Het leven in de stad is over het algemeen beter dan op het platteland, maar veel mogelijkheden blijven verloren gaan. Wie belooft daar verandering in te brengen, kan op ruime belangstelling rekenen.

De menselijke factor speelt hierbij een grote rol. Er zijn wel overal scholen, maar dat wil nog niet zeggen dat je er veel leert. Heel wat volwassenen kunnen met moeite lezen en schrijven en dat beperkt de mogelijkheden voor elke onderneming. De landbouw wordt evenmin goed gerund, wat ervoor zorgt dat er weinig geproduceerd wordt en dat voedsel duur blijft. Dat is een vicieuze cirkel die enkel kan doorbroken worden door een betere vorming,

wat niet hetzelfde is als het uitdelen van meer diploma's.

Een verandering ten goede wordt bemoeilijkt door de alomtegenwoordige corruptie. Die zorgt ervoor dat de staat nauwelijks belastingen kan innen en bijgevolg de eigen diensten niet behoorlijk kan uitrusten.² Zo dreigt deze nieuwe ontwikkeling vast te lopen. Mensen voelen dat aan, heel wat politieke leiders ook. Dat zorgt voor enorme verwachtingen en de onvermijdelijke frustraties wanneer die geen werkelijkheid worden.

GEBORNTEN

Demografen gaan ervan uit dat een snelle verstedelijking in de regel gepaard gaat met een scherpe daling van de geboortecijfers. Men heeft lang aangenomen dat Afrika de uitzondering is die deze regel bevestigt. Daar wordt nu van langsom meer aan getwijfeld. Een massa gegevens suggereert dat er nu al veel minder geboortes zijn dan verwacht. De Verenigde Naties – de meest gezaghebbende instantie op dit vlak – zijn volop bezig met de herziening van hun projecties. Met name voor Nigeria, het land met veruit de grootste bevolking,

worden de verwachtingen gevoelig bijgesteld. Het land telt nu ongeveer 213 miljoen inwoners. Men ging ervan uit dat dat er 550 miljoen zouden zijn in 2060, maar nu verwacht men er maar 429 en de 550 zouden pas in 2100 bereikt worden in plaats van de voorziene 900. In de Sahellanden en de kust van West-Afrika wordt een gelijkaardige evolutie vastgesteld. Sommige Oost-Afrikaanse landen zoals Ethiopië en Kenya hebben zelfs publieke feestelijke bijeenkomsten georganiseerd om de nieuwe trend welkom te heten. In zuidelijk Afrika was er al een daling merkbaar en die zet zich versneld door. In enkele landen, Angola, Congo en Kameroen, wordt geen betekenisvolle daling waargenomen.

Wie enigszins met Afrika vertrouwd is, blijft op zijn hoede. Regeringen durven wel eens creatief omspringen met cijfers en in sommige gevallen berusten ze niet eens op empirisch onderzoek. Verschillende Afrikaanse universiteiten hebben in detail de methodes onderzocht waarmee een groot deel van deze recente resultaten tot stand kwam. Daar lijkt niets mis mee te zijn. Anderen hebben de resultaten van meerdere onderzoeksinstituten met betrekking tot dezelfde geografische zones met elkaar vergeleken.

² Daarmee bedoel ik: ervoor zorgen dat de inkomsten effectief in de staatskas belanden. Mensen worden met allerlei taksen geplaagd en soms regelrecht uitgebuit, zij betalen veel te veel. Maar dat geld komt niet in de staatskas terecht, het blijft ergens 'plakken'. Een probleem analoog met dat van de vorming: diploma's bij de vleet, maar weinig bekwaame mensen. Iedereen weet dat, maar toch is het zo moeilijk om aan te nemen dat een diploma gewoon verklaart dat de houder bekwaam is en niet dat het hem of haar automatisch bekwaam maakt, vooral wanneer het om een familielid gaat. Corruptie doet dus veel meer dan men meestal aanneemt: ze ontwricht de maatschappij zodanig dat zowat elke vorm van constructieve samenwerking onmogelijk wordt.

De resultaten verschillen meestal omdat elk op zijn manier te werk gaat, maar de trend is alom dezelfde: geboortecijfers dalen vrijwel overal, zij het niet in dezelfde mate³. Zij blijven wel hoger dan in de andere continenten en variëren van land tot land, en binnen een land zijn er grote regionale verschillen. Cijfers gaan van 7,6 tot 3,8 kinderen per vrouw. Een algemeen cijfer berekenen voor het ganse continent heeft geen zin, het zou niets van doen hebben met de reële situatie.

Waarom de geboortecijfers in de meeste landen snel dalen is minder duidelijk. Overheidscampagnes die moderne anticonceptiemiddelen promoten, spelen duidelijk een rol in Oost-Afrika, in West-Afrika is dat minder het geval en in Nigeria is hun invloed verwaarloosbaar. Vrouwen die langer gestudeerd hebben, krijgen in de meeste landen veel minder kinderen dan de moeders die nauwelijks onderwijs genoten hebben. Onderzoek wijst uit dat zij in Angola gemiddeld 7,8 kinderen ter wereld brengen, terwijl dat er voor hun universitair geschoolde zusters slechts 2,3 zijn. Deze laatsten zijn weinig talrijk, wat allicht verklaart waarom de dalende trend in dit land niet waargenomen wordt.

De politieke leiders zijn er niet langer van overtuigd dat een hoog geboortecijfer hun

landen automatisch sterker en belangrijker maakt. Kwaliteit, vooral op het vlak van opvoeding, wint aan belang. Vanuit die visie worden dan concrete programma's uitgewerkt die eventueel de dalende trend bevorderen. Hoe dan ook, alle vermelde elementen moeten in rekening genomen worden. Niet dat we direct de oorzaak van deze trend zullen kunnen achterhalen, maar alles wijst erop dat een en ander aan het veranderen is in de manier waarop de bevolking met de kinderswens omgaat. Om te weten wat er precies aan de hand is, moet nog veel meer onderzocht worden. Toch kunnen we nu al stellen dat deze trend aantoont dat er nieuwe manieren van denken ontwikkeld worden omtrent kwesties die voor de inwoners van levensbelang zijn, wat in de regel de voorbode is van culturele verschuivingen.

ONGELIJKHEID

De meeste lezers zullen niet verbaasd zijn te vernemen dat de ongelijkheid tussen rijk en arm toeneemt in Afrika. Opnieuw, echt betrouwbare cijfers zijn moeilijk te verkrijgen, maar een trend kan wel vastgesteld worden. Onderzoekers aan de Economische Hogeschool van Parijs berekenden dat de 10% rijkste burgers van Afrika ongeveer 54% van alle inkomsten opstrijken, terwijl dat voor de 50% armsten slechts

³ Het is niet mijn bedoeling om in technische details te treden. Voor een lijst van de betrokken onderzoeksinstituten, cijfers en trends, zie *New thinking on population growth: Africa's slowing baby boom*, in *The Economist*, 8 april 2023, pp. 31-33.

9% is. Daarmee is Afrika het meest ongelijke continent ter wereld. Dat is nieuw! Er zijn natuurlijk grote verschillen tussen de landen. Zuidelijk Afrika is duidelijk de minst interessante regio voor wie bij de armere helft hoort, terwijl de rijken er iets minder goed voor staan in het Noorden en het Westen.

In Afrika kan je niet echt rijk worden zonder deel uit te maken van de politieke elite of er minstens goede relaties mee te onderhouden. Dat zorgt er ook voor dat de regels die elders van kracht zijn, hier omzeggens nooit toegepast worden. Een wild kapitalisme *avant la lettre* dus! Onderzoekers gaan ervan uit dat ongeveer een derde van de financiële rijkdom 'ergens verborgen' is. Aan dit verschijnsel werd vroeger weinig aandacht geschonken, men was vooral bezig met de verhoging van de productiviteit en andere ontwikkelingsfactoren. Nu is men zich veel meer bewust van het feit dat armoedebestrijding alles te maken heeft met een rechtvaardige verdeling van de opbrengsten van de economie. Wanneer een kleine groep het leeuwen-aandeel op zak kan steken en dan nog eens in ongekende oorden oppotten, is het onmogelijk om noemenswaardige vooruitgang te boeken. Dat merk je op de belastingdienst van die landen. Slechts 16% van het bruto nationaal product (wat het land voortbrengt) kan belast worden en dan gaat het nog bijna uitsluitend om taksen op diensten en goederen waarvan

armen zowel als rijken gebruikmaken. Dit mechanisme is niet geschikt voor herverdeling! Waar dat wel zou kunnen, gebeurt het tegenovergestelde. Een aantal kleine bedrijfjes worden letterlijk uitgezogen, terwijl grote multinationale ondernemingen (met familie of vrienden van de politieke leiders aan het hoofd) nauwelijks iets betalen. Geen wonder dus dat de informele economie in sommige landen belangrijker is dan de formele.

Op economisch vlak zien we eveneens een wijziging van het denken aan de basis. Traditioneel waren bijna alle Afrikaanse culturen strikt egalitair. Wie succes had moest veel uitdelen, oppotten stond gelijk met zwarte magie. Waarom de ongelijkheid nu vrijwel probleemloos ondergaan wordt, weten we niet, al bestaat het vermoeden dat het evangelie van de voorspoed, succesvol verspreid door de pinksterkerken, een niet te verwaarlozen rol speelt.

CHINA

China is al langer aanwezig in Afrika. De banden met sommige landen dateren van enkele jaren na hun onafhankelijkheid. Internationaal treden de Chinese autoriteiten gaarne als partners van Afrika op. Zo herinneren ze er iedereen aan dat 26 landen uit dit continent in 1971 voor de motie gestemd hebben die de toetreding van het land tot de Verenigde Naties re-

gelde ten koste van Taiwan. China en Afrika zijn dus goede partners, vrienden zelfs. Dat lijkt wat te optimistisch, maar recent onderzoek wijst uit dat meer dan de helft van de Afrikanen een grote bewondering heeft voor China, wat nog niet wil zeggen dat men zomaar alle propaganda slikt. Gelijkwaardige partners zijn het zeker niet en China komt er openlijk voor uit dat het de landen van het Zuiden wil opnemen in een brede coalitie voor een nieuwe wereldorde tegen de hegemonie van de US en de rest van het Westen. Of dat zal lukken weten we niet, maar het is duidelijk dat de relatie met China voor een deel de toekomst van Afrika zal bepalen.⁴

China stelt zich niet op als de gulle weldoener, maar wil een betrouwbare handelspartner zijn. Het gedraagt zich als een gewiekste koopman en wie goed kan onderhandelen haalt er meer voordeel uit dan wie zomaar hier en daar een of ander onmiddellijk voordeel zoekt. Van 2000 tot 2020 leende het land ongeveer 160 miljard dollar uit aan verschillende Afrikaanse landen. Meestal gaat het om de financiering van infrastructuurprojecten en zijn de interesten aan de marktprijs. Dat wil niet zeggen dat China een soort schuldenval⁵

opzet voor deze landen. Daar is het volume te gering voor, maar de koopmanslogica houdt wel reële gevaren in. *AidData*, een onderzoeksinstituut, bestudeerde een honderdtal contracten en merkte dat een aantal strikt confidentiële clausules China uit de wind moeten zetten. Zo is er de verplichting China vóór alle andere schuldeisers te betalen en moet een en ander in pand gegeven worden. Een praktijk die sedert het begin van de twintigste eeuw in onbruik geraakt is in contracten tussen soevereine staten.

Een voorbeeld ter illustratie. De uitbreiding van de luchthaven van Entebbe (Oeganda) werd recent door Chinese bedrijven gerealiseerd. Uiteraard een succesverhaal dat aanleiding gaf tot uitbundige feesten. Wat er niet bij verteld werd is dat alle inkomsten van de komende twintig jaar aan China afgestaan worden tot de schuld afbetaald is. In ongeveer de helft van alle contracten vonden onderzoekers gelijkaardige geheime clausules. Slechts enkele mensen zijn op de hoogte en de waarheid komt pas aan het licht wanneer een nieuwe regering aan de macht komt. Het gebeurde ooit dat een minister van financiën er pas achter kwam toen de be-

⁴ Ik maak hier dankbaar gebruik van een bijlage bij *The Economist* van 28 mei 2022: *Unequal Partnership: China in Africa*, 12 p.

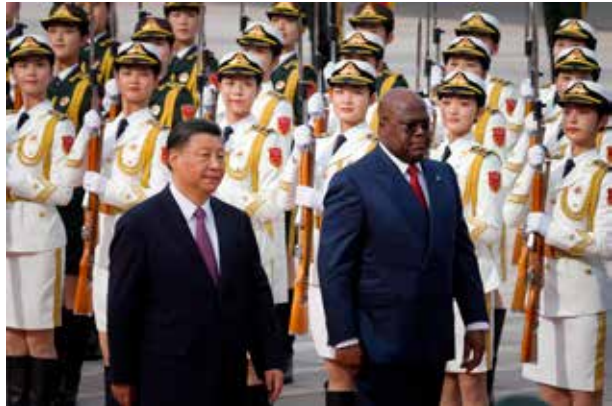
⁵ Een aantal landen had in een recent verleden, aangemoedigd door westerse landen, zoveel schulden opgestapeld dat ze in feite failliet waren en bijgevolg totaal hulpeloos wat hun financiering betrof. Na een schuld-kwijtschelding of -verlichting, lenen sommige nu van China. Vandaar de vrees dat het opnieuw dezelfde weg zal opgaan en het verwijt aan China dat het een schuldenval opzet.

talingen moesten beginnen. In 2007 stond het Kabila-regime massaal mijnrechten af in ruil voor infrastructuurwerken, een *fait accompli* voor de ministers en opvolger Tshisekedi. Dat dit soort praktijken corruptie bevordert, hoeft geen betoog ... en de burgers beschuldigen prompt hun eigen regering, wat niet verwonderlijk is. China blijft buiten schot, maar is toch voorzichtiger geworden. Er zijn nu gevoelig minder leningen, al zijn er nog een massa andere mogelijkheden.

VRIENDEN

Congolese arbeiders die in de door Chinezen overgenomen mijnen werken, zijn niet te spreken over de nieuwe bedrijfsleiders. Ze maken gretig gebruik van onderaannemers, lappen de veiligheidsmaatregelen aan hun laars en vinden allerlei redenen om de salarissen naar beneden af te ronden. De arbeiders voelen zich bovendien met misprijzen behandeld. In Tengwe (Zimbabwe) brak er zelfs een staking uit en werd de Chinese vlag verbrand. In Congo gaat dat niet om een paar mensen. Je vindt er 70% van alle kobaltmijnen ter wereld en China heeft die stevig in zijn greep: 15 van de 19 zijn geheel of gedeeltelijk eigendom van Chinese bedrijven. Daar kan de nieuwe president niet veel aan veranderen! Nochtans gaat

China er prat op dat het de grote vriend is van de Afrikanen. In Congo weet men wat dat betekent: vriend van wie het voor het zeggen hebben en die trekken zich niets aan van het lot van de gewone mensen. Opnieuw Congo als wingewest dus! Op de publieke opinie in China moeten ze niet rekenen. Dat is echt van de regen in de drop komen!

Gelukkig geeft de situatie in Congo geen correct beeld van de Chinese aanwezigheid in het hele continent. De regering van het land heeft nooit moeite gedaan om betere condities te bekomen voor de eigen mensen. Hun welzijn is geen prioriteit. Andere Afrikaanse leiders onderhandelden wel hard over de arbeidsvoorwaarden en niet zonder resultaat. Op enkele uitzonderingen na, lijkt de Chinese aanwezigheid helemaal niet op een koloniale onderneming. Het gaat eerder om een vorm van economische

mondialisering waar beide partners beter van worden. Dat merk je op het vlak van investeringen en handelsrelaties. In twintig jaar steeg het bedrag dat China jaarlijks direct investeerde in Afrika van enkele tientallen miljoen dollar tot meer dan 4,2 miljard vorig jaar. Na Groot-Brittannië en Frankrijk is China nu de grootste investeerder. Het handelsvolume steeg van 10 tot 254 miljard, dat is maar 4% van de totale buitenlandse handel van China en nog altijd minder dan wat met Duitsland over de toonbank gaat, maar voor Afrika is dat enorm veel. Enkele decennia geleden kon je vooral in vier landen Chinese producten vinden, nu in bijna allemaal.

PARTNERS

Jonge Afrikanen houden van de meeste Chinese producten. In de eerste plaats mobieltjes. *Transsion*, het grootste Chinese bedrijf dat er een heel gamma van verkoopt, heeft producten en prijzen aangepast aan lokale situaties. Bij de toetsen vind je speciale tekens die in de plaatselijke talen gebruikt worden, de camera is afgestemd op het correct in beeld brengen van mensen met een donkere huid en de goedkoopste kost slechts 20 dollar. De firma verkoopt ook streamingdiensten met dezelfde aandacht voor lokale noden. Dat is winstgevend voor het bedrijf en de verkopers, want de concurrenten – zelfs de Aziatische – doen die aanpassingen

niet. Voor de klanten is dit aanbod eveneens heel interessant: financieel haalbaar en precies wat je nodig hebt.

Volgens de berekeningen van het consultancybedrijf McKinsey zijn ongeveer 10.000 Chinese bedrijven actief in Afrika. De meeste zijn vrij bescheiden, maar ze verdienen goed hun brood, ongeveer een derde met winstmarges van om en bij de 20%. Één op de vijf is actief in de bouwsector en sleept ongeveer de helft van alle contracten gereserveerd voor buitenlanders in de wacht. Chinese bedrijven werken snel, zonder onnodige administratieve rompslomp en hun buitenlands personeel leidt een sober bestaan. Een sterk contrast met westerse bedrijven! De kwaliteit van de afgeleverde producten van deze laatste mag dan wat beter zijn, de kost is eenvoudig een veelvoud en het duurt jaren voor ze aan de slag gaan. Geen wonder dat China stilaan hun plaats inneemt.

Hetzelfde onderzoeksinstituut gaat ervan uit dat meer dan 10% van de verwerkende industrie van het continent in handen is van Chinezen. Afrikaanse leiders hopen bedrijven aan te trekken die voor de export zullen werken, maar dat zal waarschijnlijk niet lukken. Energie, arbeid en logistiek zijn vrij duur in Afrika, vooral als gevolg van een gebrek aan efficiëntie. Azië blijft daarom interessanter voor wie zijn producten op de wereldmarkt wil

slijten. Chinese bedrijfsleiders richten zich dan maar in de eerste plaats tot de interne markt. In Nigeria bijvoorbeeld zijn ze goed vertegenwoordigd in de productie van meubels, keramiek en pruiken. Enkele ondernemingen worden gesteund door beide regeringen en zijn gevestigd in bevoorrechte speciale economische zones, maar de meeste banen zich een weg op eigen kracht en helpen daarbij dikwijls lokale bedrijfjes. Zij kunnen groeien als hun voornaamste afnemers of toeleveranciers. De arbeiders komen meestal uit het gastland, wat de werkgelegenheid ten goede komt.

Opnieuw, de Chinese bedrijfsleiders laten niet met zich sollen en doen hun voordeel waar mogelijk. Vandaar de belangrijke rol die hier weggelegd is voor de lokale overheid als verdediger van de belangen van de eigen mensen. In Benin en Kenya werd er zo voor gezorgd dat de lokale arbeids- en handelswetgeving door iedereen gevolgd wordt. Zaken zijn natuurlijk zaken en geen liefdadigheid. Ook de kleine ondernemingen moeten de marktprijs betalen, maar Chinese bedrijfsleiders zijn wel bereid hen te helpen met voorafbetalingen voor wie bepaalde grondstoffen levert of uitstel van betaling voor distributeurs. In Congo en een aantal andere

landen denkt de overheid aan het eigen onmiddellijk voordeel. Kleine bedrijfjes worden er weggeconcurrerd, arbeiders uitgebuit en de natuur vernietigd.

Meer en meer stemmen gaan op in Afrika om China tot de orde te roepen omdat het zijn belofte om zelf meer goederen uit het continent in te voeren niet nakomt. Bijna alle uitvoer naar China komt van drie landen – Angola, Congo, Zuid-Afrika – die grondstoffen verhandelen. China wil nu de invoer van Afrikaanse landbouwproducten, vooral bessen en fruit, makkelijker maken. Met name de regels in verband met de bescherming van het eigen plantenbestand moeten versoepeld worden. De autoriteiten moeten zeker vermijden dat uitheemse insecten, schimmels of andere ziekteverwekkers met de producten binnengebracht worden, maar ze moeten ook de moed hebben om de regels te schrappen die enkel de lokale producenten beschermen.

DUURZAAM EN BESCHIEDEN

In een kort artikel kan je onmogelijk een volledig beeld schetsen van de aanwezigheid van China in Afrika. Ik beperkte mij hier tot enkele domeinen die het dagelijks leven van de mensen kleuren en plaatste die in de context van de snelle veranderingen die men over het hele continent kan waarnemen. De islam en het christendom kregen de kans om zich ten volle te ontplooiën in Afrika gedurende periodes van gelijkaardige sociale veranderingen die eveneens het denken van de mensen diepgaand beïnvloedden. Een gunstige tijd dus voor China, wat de concurrenten niet blij maakt.

De mondialisering van Afrika is een feit en China neemt er een belangrijke, zij het voorlopig nog bescheiden, plaats in. Grotere spelers zoals Europa en Amerika zien er een enorm gevaar in. Dat lijkt mij op dit ogenblik fel overdreven, al kan je onmogelijk negeren dat China profijt probeert te halen uit dit vooralsnog ongelijke partnerschap, ook op politiek vlak. Niet dat Afrika op het punt zou staan om communist te worden of bereid zou zijn China in alles te steunen. Het staat er wel sympathiek tegenover en dat is in lijn met het geopolitiek objectief van Xi Jinping: van de wereld een veel vriendelijker oord maken voor de Chinese communistische partij. Vandaar een politiek van niet-inmenging in interne aangelegenheden, steun aan de lokale machthebbers en in sommige gevallen voorzichtige contacten met op-

positiegroepen die een kans maken bij de volgende lokale verkiezingen. Steun, hoe bescheiden ook, op geopolitiek vlak is altijd welkom en China is niet de enige grootmacht die er voortdurend naar hengelt.

Die aanpak komt goed over bij de meeste Afrikaanse leiders. Ze voelen zich naar waarde geschat door een belangrijke partner die hen niet om de haverklap de les spelt over wat ze wel en niet horen te doen. Economisch worden ze beter van dit partnerschap en in een aantal landen doet ook de bevolking een goede zaak. Hulp is het niet, massaal al zeker niet, maar iedereen ziet wel het nut in van ontelbare kleine duurzame verwezenlijkingen. Dat zet westerse partners ertoe aan om meer aandacht te besteden aan de directe noden van de bevolking, al ware het maar om de Chinese concurrent voor te zijn. Ook dat kan mensen ten goede komen en daar gaat het tenslotte om. Niet dat Afrika direct een rooskleurige toekomst tegemoet gaat. Problemen zijn er in overvloed, ook met China. Een partner meer kan bedreigend overkomen voor de concurrentie, maar voor het gastland gaat het meestal om bijkomende kansen en een aanpak beter afgestemd (door *alle* partners) op een continent dat het al hard te verduren kreeg. Er zijn voldoende redenen om die hoop te koesteren ... en te doen wat mogelijk is om die ook werkelijkheid te laten worden.

Eric MANHAEGHE

Bij het afscheid van Wilfried Rossel (1936-2023)

Begin dit jaar overleed Wilfried Rossel. Met *Golfslag* mochten wij elf jaargangen lang, van 2009 tot en met 2019, mee genieten van zijn exegetische kennis en inzichten. Hij had daarvoor een eigen stijl ontwikkeld, een manier van duiden die tastbaar maakt wat abstract en ondefinieerbaar is. Geen boodschap te nemen of te laten, maar eerder een zoeken en graven naar wat menselijkerwijze alleen maar kan vermoed worden.

Je proeft altijd de leraar in wat hij schrijft. De leraar die zijn leerlingen meeneemt op een verkenningstocht, waarbij de Bijbel en het leven van elke dag verweven zijn. Een leraar ook die denkpijlen opent en nieuwe wegen ontsluit. De leraar met zijn leerlingen, de schrijver met zijn lezers ... als tochtgenoten.

Ter illustratie en als eerbetoon hernemen we graag een passage uit zijn laatste bijdrage voor ons tijdschrift, in december 2019.

Wat is het Rijk Gods eigenlijk, die heerschappij van God, het koninkrijk van God? Gaat het over een gebied, een toestand, een periode? Gaat het over een droom of een utopie? Wat zeggen we feitelijk wanneer we het over het Rijk Gods hebben? Daar een antwoord op geven is niet zo gemakkelijk. Jezus zelf heeft nooit een duidelijke definitie van het Rijk Gods gegeven. Nooit heeft hij gezegd: 'Kom, goede vrienden, we gaan hier even een paar uurtjes onder een boom zitten. Ik geef jullie dan een haarfijne definitie van het Rijk Gods.' Of nog doeltreffender: 'Ik geef een stoomcursus van twee weken om jullie duidelijk te maken wat ik feitelijk met het Rijk Gods bedoel.'

Met deze opener begint een zoveelste zoektocht die ook ditmaal uitmondt op een hoopvolle afsluiter: *Het Koninkrijk Gods is de menswording van Gods liefde die soms oplaait in een 'kleine rest' mensen. Een onvermoede kiemkracht gaat in hen schuil. 'Uw Rijk kome' is de hartenwens en het smeekgebed van de gelovige gemeenschap.*

Bedankt, Wilfried, namens je vele *Golfslag*-tochtgenoten

Guido CAERTS

WERKTEN MEE AAN DIT NUMMER

Klaas Blijlevens, kapucijn, auteur van verschillende boeken over Ruusbroec, Beatrijs van Nazareth e. a.

Guido Caerts, romanist – redactie *Golfslag*

Mark Delrue, priester en directeur van het Museum voor Moderne Religieuze Kunst van het bisdom Brugge en redacteur van diverse culturele tijdschriften, o.m. het Franse tijdschrift *Chroniques d'Art Sacré*

Bénédicte Lemmeliijn, professor Bijbelwetenschappen en decaan van de faculteit Theologie en Religiewetenschappen, KU Leuven

Eric Manhaeghe, scheidist en voormalig redactiedirecteur van *Spiritus – revue de théologie et de spiritualité missionnaire*

Peter Schmidt, filoloog, theoloog en Bijbelexegeet, kunstkenner, titulair kanunnik Sint-Baafskapittel Gent en docent KU Leuven

Luc Terlinden, vicaris-generaal van het aartsbisdom Mechelen-Brussel

Eddy Van Waelderren, priester en theoloog, op vele vlakken werkzaam in het pastoraal-theologisch vormingswerk

Paula Veestraeten, romaniste – redactie 'Golfslag'

ILLUSTRATIES

Cover: Paula Veestraeten

pp. 79, 83, 95, 108, 111, 124, 131, 133: illustraties internet

pp. 70, 91, 106, 121, 126: foto's Paula Veestraeten

p. 135: foto Mieke Lauwers

UNIE RELIGIEUZEN VLAANDEREN

Redactieraad

Hildegard Arfeuille – *Zusters van Barmhartigheid, Ronse*
Guido Caerts & Paula Veestraeten
Eric Manhaeghe – *Missionarissen van Scheut*
Lea Moerenhout – *Zusters annuntiaten, Heverlee*
Peter Schmidt – *priester van het bisdom Gent*
Elisabeth Schonken – *Zusters clarissen, Sint-Truiden*
Hermine Verstrepen – *Zusters der Christelijke Scholen, Vorselaar*

Kernredactie

Hildegard Arfeuille, Guido Caerts,
Paula Veestraeten, Hermine Verstrepen

Lay-out

Guy Peeters, Grafische Groep Matthys

Redactieadres

Hildegard Arfeuille, *hoofdredacteur*
Kruisstraat 57, 9600 Ronse
tel. 0032 (0) 476 44 50 52
e-mail: provincialaat.zvb@werken-glorieux.be

Guido Caerts, *eindredacteur*
gsm: 0032 (0) 473 51 01 39
e-mail: guido.caerts@telenet.be

Boekhouding

p.verstraete@interdio.be

Verzending

Vzw Rotonde
Augustijnslei 78, 2930 Brasschaat
www.rotonde.eu

Drukkerij

Grafische Groep Matthys
Muizenvenstraat 5
2300 Turnhout

Verantwoordelijke uitgever

Mieke Kerckhof
Albert I-laan 8
8200 Brugge

